

ARHEOLOŠKI NALAZI IZ SENJA I OKOLICE

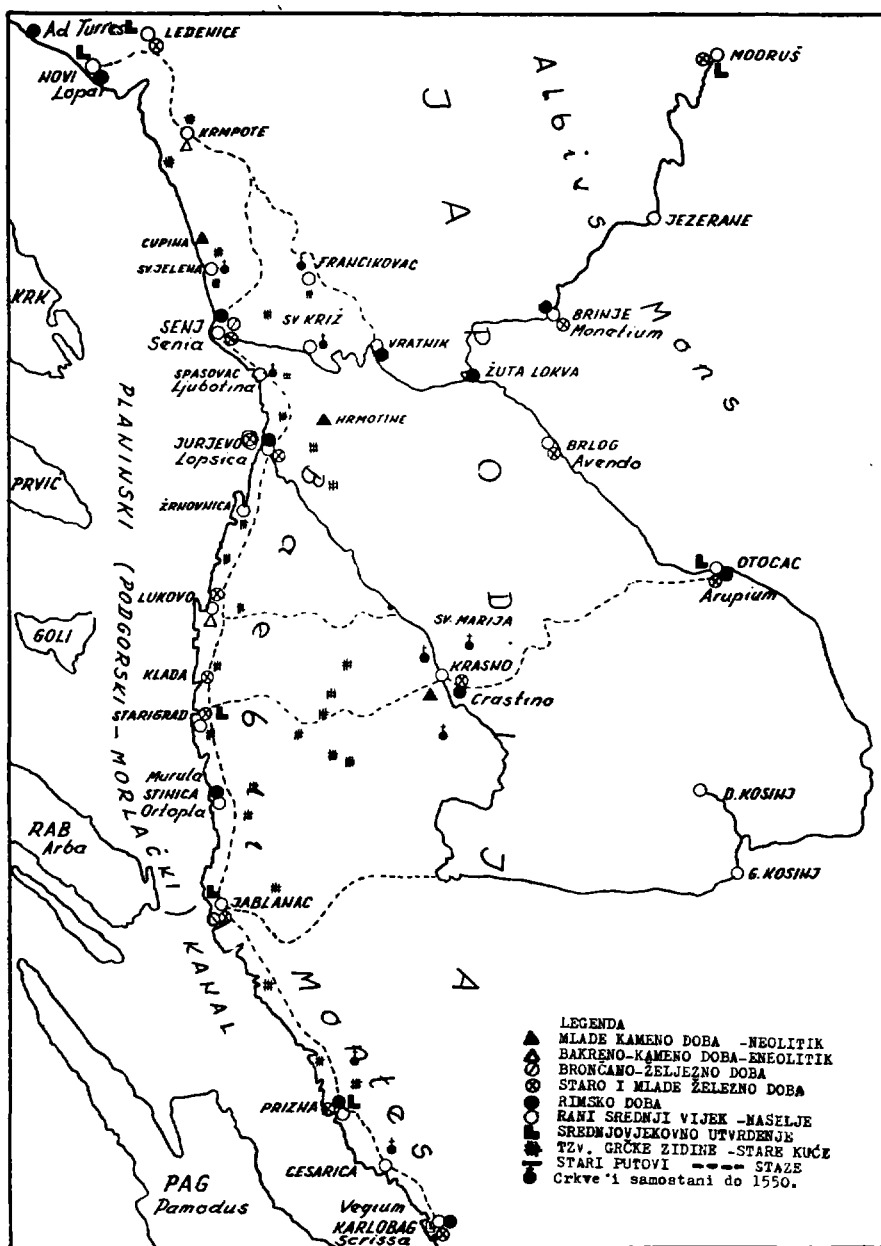
I

Područje naučno-istraživačke djelatnosti Gradskog muzeja u Senju obuhvaća administrativno-politički teritorij Općinske skupštine u Senju. Njegovo prostrano i pretežno planinsko zemljište sačinjavaju južni obronci Kapele i sjevernog Velebita, s morskom obalom počevši od sv. Ilije do Karaule, južno od Prizne. Čitavo to područje ostalo je do danas neistraženo i, više-manje, njegova je prošlost nepoznata.

Od neolitskog, brončanog i željeznog doba, kroz antiku, srednji i novi vijek ovdje je živio čovjek istovremeno kad i na susjednim otocima, na kopnu i u unutrašnjosti. Prošlost čovjekova kontinuiranog života u senjskom kraju dokazuju brojni nalazi materijalne kulture i neproučeni pisani dokumenti sačuvani u brojnim arhivima u zemlji i u inozemstvu.

U mlade kameno (neolitsko), kameno-bakreno (eneolitsko) doba u kraju pod Velebitom ljudi su živjeli u pećinama i zaklonima na istaknutim padinama brda, uvijek u blizini izvora i neposredno uz more na položajima koji su ljudima osiguravali život. Prvenstveno su to bili lovci, zatim stočari i ribari, a najmanje pomorci. Kojoj grupi naroda su oni pripadali, kojim su jezikom govorili, kakve su imali običaje i vjerovanja, oružje i oruđe sve su pitanja na koja je danas teško u cjelini odgovoriti. Ipak, na temelju ostataka materijalne kulture, sačuvanih naziva pojedinih mjesta i zbog sličnih svojstava ove prethistorijske stanovnike nazivamo Predilirima (Mediterrancima ili Predindoevroljanima).

Na prijelazu iz neolita u kameno-bakreno doba (oko 2000. godine pr. n. e.) iz istočnih krajeva dolaze na Balkan, na obale Jadrana, nova etnička plemena Indoevroljana. Došljaci smjenjuju starosjedioce Predilire. Taj nagli prekid života i smjenu naroda dokumentiraju nam ostaci materijalne kulture iz pećina i nalazišta na otvorenome zemljištu. Ovdje se primjećuje drugačiji način života, stanovanja i vjerovanja, općenito je drugačije oružje i oruđe. Promjena naroda i materijalne kulture vjerojatno se nije moglo izvršiti odjednom i mirnim putem jer su doseljenici samo silom oružja mogli potisnuti i pokoriti starosjedioce Predilire. Među tim klasičnim Indoevroljanima nalazili su se i stari Iliri koji se otada razvijaju i etnički formiraju na teritoriju naše zemlje. Postoje dvije osnovne hipoteze o Ilirima kao prvim poznatim

Sl. 85. — Interesno područje naučno-istraživačke djelatnosti Gradskog muzeja u Senju seže od Ledenice do Karlobaga te Brinja i Otočca do mora — Karta sa legendom prethistorijskih, rimskih i srednjovjekovnih nalaza i objekata u senjskom kraju (crtež K. Sojat)

stanovnicima naše zemlje. Prema prvoj verziji Iliri se već sredinom drugog milenija pr. n. e. nalaze na teritoriju Jugoslavije gdje su našli trajna prebivališta. Drugi smatraju te Ilire u Jugoslaviji kao autohtoni elemenat koji pokazuje kontinuitet života s nekim starijim kulturama. Prema tome s ovim Ilirima je i započela indoeuropeizacija Balkana. U prilog ovim hipotezama govori tzv. »glasinačka kulturna grupa« iz Hercegovine koja je u svemu izrazito ilirska i koja kontinuirano traje od 1500. godine pr. n. e., tj. od srednjeg brončanog doba do dolaska Rimljana početkom n. e. Svršetkom drugog milenija (oko 1000. godine pr. n. e.) dolazi do masovnog pokretanja unutar ilirskog etničkog skupa na Balkanu, do migracije i ekspanzije Ilira (Japoda, Liburna i drugih plemena) u južne i srednje krajeve Apeninskog poluotoka najvjerojatnije organizirano morskim putem kod čega je trebalo imati odgovarajuće brodove. Ovo je još jedan dokaz da su Iliri morali biti na obalama Jadrana nekoliko generacija ranije dok su uspjeli ovladati navigacijom unutar Jadranskog i Jonskog mora. U Jugoslaviji te južnoj i srednjoj Italiji nosioci željeznog doba svakako su bili Iliri i stari Italci. Kulturne veze između balkanskih Ilira i južne i srednje Italije održavale su se morskim putem. Intenzitet ondašnjih kulturnih utjecaja počeo je slabiti grčkom kolonizacijom Egejskog i Jadranskog mora te južne Italije, a od 4. st. i jačanjem rimske države. Sudeći po važnosti Senja u rimsko doba, sasvim je vjerojatno da je ona u protohistoriji morala imati vrlo značajnu ulogu posrednika u tome međuilirskom kontaktu.

Dolazak Indoevropljana (Ilira) u današnje naše krajeve poklapa se s pojavom tzv. »gradinske kulture« — (kasteliera). Krajem drugog milenija pr. n. e. u Gorskom kotaru, zapadnoj Bosni, Lici i jednom dijelu Hrvatskog primorja živjelo je ilirsko pleme Japoda. Prema pisanim vijestima antičkih pisaca Hecateja, Strabona i Dia čini se da su Japodi u starije doba živjeli ne samo u spomenutom zaleđu, nego i na obalnom dijelu Hrvatskog primorja kojemu je nasuprot otok Krk, tj. od Rijeke do južno od Senja. Na japodsko kopno bili su 48. godine pr. n. e. pobjegli mnogi poraženi Antonijevi vojnici. Prema ostacima materijalne kulture željeznog doba za sada na senjskom području ne nalazimo dokaza da je ta obala pripadala Japodima. Štaviše, taj je materijal drugačiji, s posve liburnijskim karakteristikama koje još ne trebaju značiti da je taj kraj u prethistoriji pripadao Liburnima, južnim susjedima Japoda, koncentriranim u matičnoj zemlji između Krke i Zrmanje.

Japodi i Liburni (i ostali Iliri) živjeli su u rodovima i plemenima u utvrđenim naseljima podignutim na istaknutim položajima koji uvijek dominiraju jednim krajem, uz doline rijeka i u ravninama te su im, uz stočarstvo i zemljoradnju, lov i ribolov bili glavnim zanimanjem i osnov privređivanja. Uz more su se bavili pomorstvom i sudjelovali su u trgovini, tj. razmjeni dobara koja su starim putevima prolazila njihovim krajem u koji su, od ranije, dolazili strani trgovci iz sredozemnih krajeva ili unutrašnjosti kontinenta. Posve je prirodno da su uz more (ili u zaleđu, Lici), na starim i važnijim raskrscima prometnih puteva i trgovine, nastajala i razvijala se veća politička i vjerska plemenska središta kao: Senia (Senj-Kuk), Lopsica (Jurjevo-Gradina i otok Lisac), Ortopla (Stinica-Punta), Vegium (Karlobag-Drvišica), Argyruntum (Starigrad-Paklenica), a u zaleđu: Monetium (Staro Brinje-Gradina), Avendo (Briog), Arupium (Kompolje-Crkvina), Metallum (Ogulinski Čakovec) i druga manja mjesta kojih se imena nisu sačuvala, a nalaze se na položajima današnjih naselja: Prizne (Gradina na Puntli), Jablanca (Klačenica), Starigrada (Golu-

bić grad-Gradina), Klade, Lukova (Klisa-Gradina), Krasna (Civitas Speciosa?) i Ledenica (Tediaston-Gradina?).

Kod Japoda je, prema ostacima materijalne kulture, bila razvijena trgovina i obrt u kojoj su oni sami kao posrednici ili direktni učesnici i proizvađači sudjelovali posebno u razmjeni za jantar koji se kao ukras uvelike cijenio i donosio sa Baltika na Jadran. Prema jantaru (elektrumu) su i antički pisci prozvali otoke Cres i Lošinj Elektrides — Jantarski otoci. Japodi su, tokom željeznog doba, svoje pokojnike sahranjivali u zemlju (skeletni ukop) ili spaljivali, a pepeo polagali u posebne grobne posude tzv. žare koje su oblagali kamenjem ili pločama. Jedan i drugi običaj sahrane istovremeno traje do dolaska njihovih krajeva pod vlast Rima. Krajem 4. st. pr. n. e. prodiru sa zapada u današnje naše krajeve Kelti ili Gali nosioci mlađeg željeznog (latenskog) doba. Njihov dolazak i okupacija potpuno je poremetila stari raspored i način života ilirskih plemena na Balkanu. Tako su se, prema navodima Strabona (kraj 1. st. pr. n. e.), Kelti i Japodi izmiješali u tolikoj mjeri da su izgledali kao jedinstveni narod, ali se i ova vijest prema ostacima materijalne kulture sa japodskih nalazišta u Lici ne može potpuno potvrditi i prihvatiti. Premda se do danas u senjskom kraju (kojega je i zapadna Lika kroz prošlost i danas jedan teritorij) nije utvrdila keltska prisutnost i ta se mogućnost (za sada) ne može u cijelosti isključiti jer je čitav kraj neistražen u tome smislu. Provalu Kelta i slabost Japoda i Histra čini se da su najbolje iskoristili Liburni, njihovi južni susjedi koji su tada uzeli pod svoju vlast uski dio obale od Rijeke do južno od Karlobaga sa svima otocima nasuprot kopnu. Prema tome je čitava spomenuta obala Hrvatskog primorja do 4. st. pr. n. e. mogla biti i japodska. U historijsko doba ta se obala naziva japodskom, ali sve više prevladava službeni naziv Liburnija. Prema nekim vijestima čini se mogućim da su u kraju južno od Senja prema Karlobagu živjeli Mentori (jedno japodsko pleme) po kojima je čitav podgorski kraj (sa morske strane Velebita) nazivan mentorička pokrajina, a otoci (Rab i Pag) nasuprot kopna Mentorides. Vjerojatno je drugo japodsko pleme Ismeni (susjedi Mentora) živjelo sjeverno od Senja sve do Rijeke.

Formiranjem ardijske države sredinom 3. st. pr. n. e. (sa središtem u makarskom i neretvanskom primorju) Iliri se počinju ujedinjavati u saveze čime su svratili na sebe pozornost Rima koji se odsada počinje sve više miješati u ilirska pitanja i traži priliku da silom oružja zagospodari najprije Jadranskim morem, a zatim čitavim Balkanskim poluotokom. U to vrijeme ilirski gusari uvelike su ometali razvoj trgovine grčkih i italskih trgovaca na Jadranu. Iliri su se toliko osilili da su napali grčku koloniju Issu na istoime-nom otoku koja se našla u nevolji i zatražila rimsku pomoć i savezništvo. Rim je tu ponudu prihvatio i odmah intervenirao. Najprije bude zatraženo od ilirske kraljice Teute da zabrani svojim podanicima gusarenje i da se prekine sa osvajanjem Isse. Teuta, i suviše uvjerena u sebe, potcijenila je snagu Rima i negativno odgovorila rimskim poslanicima koji su štaviše na povratku napadnuti, što je bilo razlog za intervenciju. Godine 229. pr. n. e. u Jadran je prvi put uplovila velika i jaka rimska mornarica. Teuta, nespremna za rat, zatražila je mir i pristala na plaćanje danka Rimu. Otada je nekim ilirskim plemenima u tek formiranoj državi, tj. nad novim rimskim protektoratom, upravljao tadašnji Teutin vojskovođa Grk Dimitrije Hvaranin. On je potajno sklapao saveze s makedonskim i ilirskim vladarima i pripremao se za rat. G. 222. pr. n. e. Dimitrije prekrši ugovor, našto je došlo do rata u kojemu je ostao bez

saveznika i obećane pomoći. Prisiljen je na povlačenje, a zatim na bijeg u Makedoniju. Rim je ovom pobjedom ojačao svoju vlast na Jadranu. Poslije pobjede nad Dimitrijem na red su došli ostali Iliri u prvom redu Histri, Japodi i Carni. Godine 181. pr. n. e. Rim je utemeljio obrambenu koloniju Akvileju koja od sada služi za sva daljnja osvajanja i pokorenje ilirskih plemena između Drave i Jadranskog mora. Iliri su u to doba bili rascjepkani u brojna plemena i nisu imali dovoljno razvijen osjećaj za jedinstvom ispred rimske opasnosti koja im je zaprijetila gubitkom slobode. Godine 129. pr. n. e. došlo je do drugog rimsko-japodskog rata u kojemu su Japodi i njihovi saveznici poraženi i prisiljeni na plaćanje danka. Oko 50. godine pr. n. e. Rim je ponovo u ratu s Japodima koje je tek Oktavijan (August) 35. godine pr. n. e. definitivno pokorio.

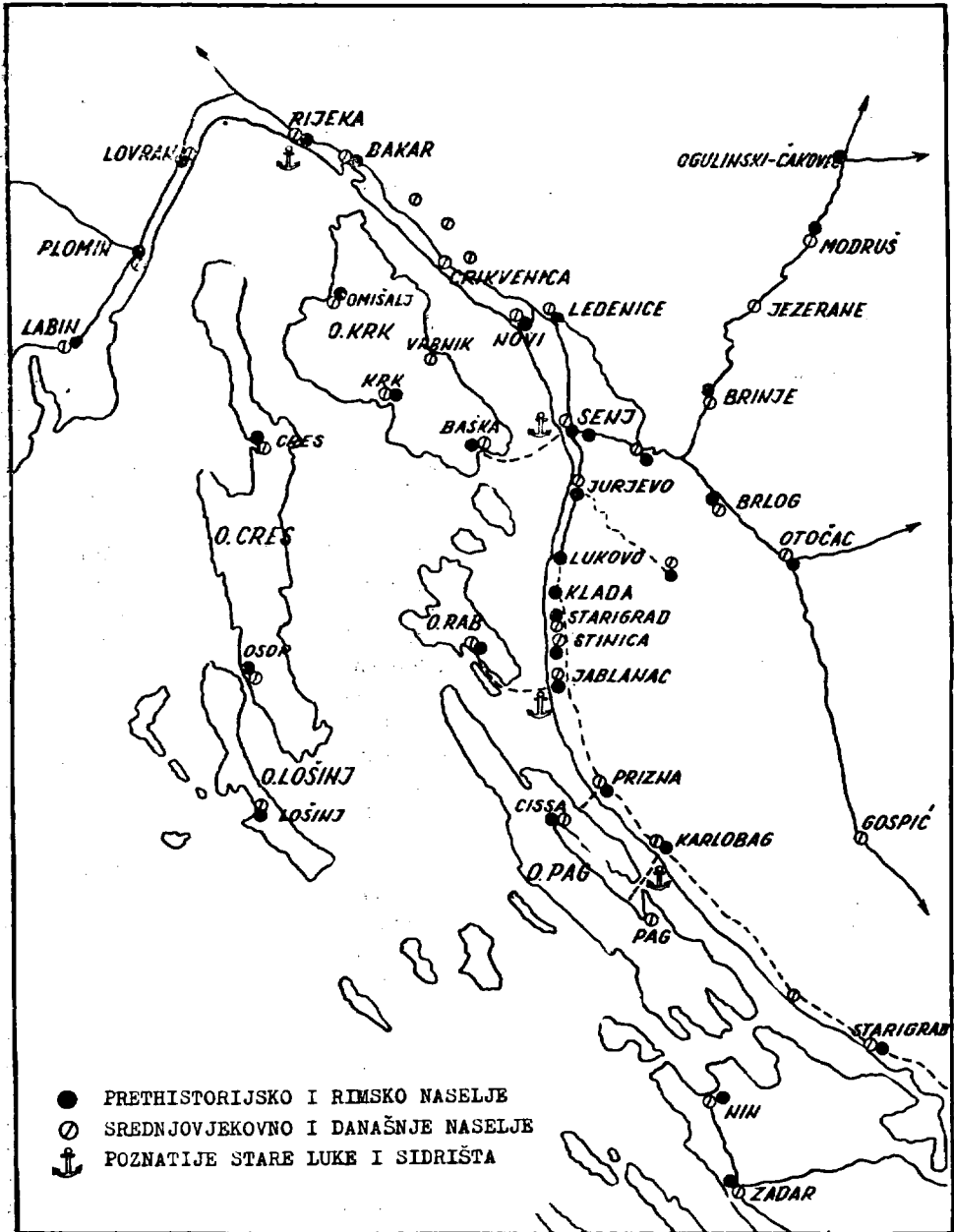
II

U senjskom kraju najbrojniji su nalazi iz ilirskog i rimskog vremena koji se nalaze pod zemljom i iznad nje, a potječu uglavnom sa današnjih položaja mjesta: Senja, Ledenica, Vratnika, Krasna, Jurjeva, Lukova, Stari-grada, Stinice, Jablanca, Prizne i Karlobaga. Većinom su to slučajni nalazi do kojih se uglavnom dolazi prilikom građevinskih radova ili obrade zemlje. Svi ti ostaci prošlosti većim su dijelom uništeni, ali su i kao takvi i katkada jedini dokaz postojanja i čovjekove prisutnosti i putokaz za daljnja istraživanja drevnih naselja.

U neolitskim pećinama i zaklonima gdje god je čovjek živio trajno ili povremeno ostali su tragovi njegova života, pepeo i ugljen sa utrnulih ognjišta, razbijene i opaljene kosti životinja koje je hvatao, ostaci kamenog i koštanog oružja i oruđa: kamene sjekire-čekići, razni nožići i strugala, šila i dljetja, ostaci različite keramike većinom posuda i lonaca grube i fine izradbe, i drugi predmeti materijalne kulture koji su se sačuvali u naslaganim slojevima i koji najvjernije govore o prošlosti prvih stanovnika senjskog kraja.

Kada je početkom metalnog doba (oko 2000. godine pr. n. e.) čovjek napustio pećinu kao jedino prebivalište, potražio je u prirodi nepristupačne vrhunce koje, zbog osobne sigurnosti od neprijatelja, ograđuje suhozidom. Unutar takvih zaštićenih mjesta on podiže nastambe obično primitivne od kamena bez žbuke, pačtvorinastog tlocrta s ulazom od zapada i juga. U to vrijeme drugačije je oružje i oruđe, uopće se promijenio čovjekov način života. Nastupom metalnog (brončanog i željeznog) doba izvršene su korjenite promjene u razvitku ljudskog društva, ali je došla do izražaja veća nejednakost i još češći oružani sukobi među plemenima. U senjskom kraju, u to vrijeme, ljudi su živjeli u naseljima podignutima na vrhuncima brda (istaknutim manjim poluotocima, tzv. puntama) u neposrednoj blizini mora i žive vode. Na blažim zapadnijim padinama takvih gradina obično su izgrađene primitivne malene nastambe od kamena i zemlje bez maltera najčešće u terasama. Unutar zaštićenog prostora nalazilo se plemensko središte uz koje se u podnožju razvijalo podnaselje. U planini, daleko od naselja, imali su sezonske nastambe i prostore u kojima se držala brojna, pretežno sitna stoka. U tim sezonskim stanovima boravili su tokom ljetnih dana, obrađujući zemlju i čuvajući brojna stada ovaca i koza koja su tim osiguravala potrebne količine mesa, mlijeka, sira, vune i kože. Po dolovima, gdje je bilo plodne zemlje, sijali su ječam i zob, krčili šume i spaljivali šikare da se osiguraju potrebne površine obradive zemlje i

livade od kojih je većina do danas ostala u upotrebi. Gotovo na svima takvim položajima sačuvali su se ostaci materijalne kulture: brojni ostaci razbijenih žrnjeva, zemljanih posuda fine i grube izradbe, kostiju pretežno domaćih

Sl. 86. — Orientacijska karta Hrvatskog primorja značajnijih prehistorijskih, rimskih i srednjovjekovnih naselja i luka utvrđenih na položajima današnjih mjesta.

životinja, ali i onih koje je čovjek hvatao po šumama. Uz naselja su obično bila uređena groblja u kojima su u starije doba pokojnike pokapali u skvrčenom položaju, a grobne jame iskopali u zemlji ili škrapama ograđivali ih kamenjem i pokrivali pločama. Na susjednim otocima i Istri, na istaknutim vrhuncima (u blizini naselja), podizani su veći i manji humci (gomile) od kamena u kojima su pokapani istaknuti članovi plemena i njihovi najbliži. Takvi grobovi do danas nisu pronađeni u senjskom kraju, ali se i ta mogućnost ne treba isključiti. U naseljima i grobovima najčešće se nalaze ostaci raznog oružja i oruđa: mačevi, noževi, sjekire, koplja, strijele, ukrasni predmeti: kopče, ukosnice, pribadače, dugmeta, privjesci izrađeni od metala, kosti, stakla i jantara. Jedan dio predmeta materijalne kulture prastanovnici našega kraja sami su proizvodili, a drugi preuzimali od putujućih trgovaca iz unutrašnjosti ili sredozemnih krajeva. Svako razdoblje (brončano i željezno) ima svoje stilske karakteristike po kojima se raspoznaje i datira, tj. određuje se njegova starost, pripadnost i funkcionalnost. Na osnovu takvih nalaza relativno nam je postala poznatijom prošlost prastanovnika našega kraja. Od 6. st. pr. n. e. u Jadransko more, a vjerojatno i u kontinentalne krajeve naše zemlje sve su više počeli zalaziti moreplovci-trgovci grčkih i ostalih krajeva Sredozemlja što dokumentiraju (za sada rijetki) arheološki nalazi, a posebno to potvrđuju novci grčkih kolonija iz Albanije i pentabolon (brončani novac) gradâ Atenê iz 4. st. pr. n. e. iz Senja.

U rimsko doba stara se naselja i dalje razvijaju i u njih se, uz starosjediocima Ilire, sve više naseljuju doseljenici (kolonisti), pripadnici raznih naroda iz prostranog rimskog carstva. Iz rimskog vremena sačuvali su se brojni ostaci materijalne kulture koji su redovita pojava na svakom spomenutom ilirskom naselju (gradini) kao: ostaci temelja zgrada, hramova, spomenici koje su pojedinci ili gradska vijeća podizali u čast bogova i careva, nadgrobni spomenici postavljeni u znak sjećanja na pokojnike, razno oružje i oruđe, zlatni, srebrni, bakreni i brončani ukrasi i novac, grobovi sa spaljenim i skeletnim ostacima pokojnika sačuvani u zemlji ili grobnim žarama (zemljanim posudama). Na osnovu svih tih nalaza više nam je poznato zanimanje ljudi, njihova vjera i običaji, društveno i političko uređenje, općenito kako je počela i propala rimska kultura.

Stari Hrvati, koji su pred 1300 godina (krajem 6. i poč. 7. st.) naselili današnje naše krajeve, preuzeli su od antike sve ono što im se činilo praktičnim i što nisu poznavali u pradomovini. U novom kraju, a s obzirom na tadašnje prilike i potrebe života, morali su nastaviti uzgajanjem vinove loze, voća i povrća, timarenjem stoke koju su ovdje zatekli i koja je bila prilagođena prirodi kraja, nastavili su sa zemljoradnjom ako su zato postojali uvjeti. More, na koje su došli, privlačilo ih je pa su uskoro ovladali brodarenjem i za svoje potrebe gradili su manje i veće brodove. U pradomovini su njihove kuće bile drvene pa i ovdje u početku, ali su uskoro počeli zidati od kamena i maltera ili čisto u tehnici suhozidina. Zbog sigurnosti svoga naselja ograđuju se čvrstim bedemima i kulama, unutar takvih mjesta podižu svetišta svojim božanstvima. U to vrijeme do kraja 8. st. svoje pokojnike spaljuju, a pepeo polažu u zemljane posude. Početkom 9. st. zbog pokršćavanja taj običaj prestaje i sada se mrtvacu ukapaju u zemlju te oblažu kamenjem ili pločama. Iz prvih stoljeća po doseljenu ne raspolazemo ni za Senj, ni za senjsku okolicu nikakvim ostacima materijalne kulture, a niti pisanim vijestima sve do kraja 11. st. Prema ostacima materijalne kulture i sačuvanim dokumentima ipak nam je više poznato

kako su mogla izgledati njihova naselja, župna, trgovačka i vjerska središta, kuće i gospodarske zgrade, kakav je bio njihov život, čime su se zanimali, kakva je bila nošnja, običaji i vjerovanja, oruđe i oružje i sve ostalo što je s vremenom nestalo, a nalazi se duboko pod zemljom gdje zakopano čeka stoljećima da se otkopa i iznese na svjetlo dana.

Iz ranog i kasnog srednjeg vijeka sačuvali su se u senjskom kraju brojni ali neistraženi ostaci tzv. »grčkih zidina, kuća, lokava i bunara«, kršćanskih crkava i samostana, groblja i mirilišta (počivališta), gradine i kule i mnogi nazivi mjesta. Sve je to gotovo nepoznato i neistraženo. Nije ni čudo ako stari Bunjevci i Podgorci sve to generaliziraju i nazivaju »grčkim ili turskim«, a dobro znamo da Grci i Turci nisu ovdje nikada trajno boravili. Očito da u ovoj tradiciji stanovnika senjskog kraja ima dosta istine, ali se ona odnosi na starosjedioce Ilirio-romane. Mnoga od tih napuštenih mjesta označena »grčkim« pripadaju starim Hrvatima koji su na tom području živjeli do početka 16. st., dakle oko 150 godina prije nego su Bunjevci ponovo naselili taj pusti kraj. Iseljenjem starosjedilaca, poč. 16. st., prekinuta je narodna tradicija senjskog kraja, propala su mnoga plemenska središta i naselja, nestali su dokumenti, zaboravili se mnogi nazivi mjesta i zemlje i mnogo toga što bi nam danas olakšalo istraživanje prošlosti grada Senja i okolice.

Polagano i dugo trajat će istraživanje, strpljivo će trebati opisivati pojedine predjele, mjesta i nalaze, sastavljati stranu po stranu sve tako dugo dok se ne napiše čitava knjiga prošlosti grada Senja i okolice.

1. POLOVICA KAMENE SJEKIRE IZ HRMOTINA

Prilikom kopanja temelja za novu školu u selu Hrmotine, oko 6 km južno od Senja, naišli su radnici (1956) među iskopanim materijalom na polovicu kamene sjekire.¹ Naknadno pretražujući otkopani materijal nije se pronašlo drugih nalaza koji bi mogli rasvijetliti taj rijetki i vrlo značajni nalaz na sjevernim obroncima Velebita.

Sjekira je izrađena dugotrajnim glačanjem vulkanskog kamena (diabaza) kojega ima podno Vratnika u Senjskoj Drazi. Sačuvana je donja polovica sa sječivom i rupom za nasad. Spomenuta sjekira, makar i fragmentarna, predstavlja specijalizirano oružje-oruđe prikladno za sječenje i udaranje. Ovakav tip sjekira karakterističan je za neolitska nalazišta u Bosni i Hercegovini, i one se vežu za kasno neolitski tip koji ide u svršetak mlađeg kamenog doba oko 2000. godine pr. n. e. Ova sjekira i druge tri naknadno i nedavno pronađene iz Cupine, Krasna i Hrmotina predstavljaju relativno izoliranu pojavu koja se (za sada) ne može detaljnije kulturno i kronološki osvijetliti jer nedostaju ostali popratni nalazi i podaci.

Iz senjskog kraja potječu dvije bakrene dvosjekle tzv. krstaste sjekire koje su također slučajni i usamljeni nalazi, i to jedna iz Lukova, a druga iz Krmpota. Vremenski te dvije bakrene sjekire spadaju u eneolitsko, tj. kamenobakreno doba (2100—1800. godine pr. n. e.). Za ove dvije bakrene sjekire misli se da bi mogle biti import iz panonskog kulturnog kruga. One su mogle služiti kao oružje i kao oruđe koje je bilo daleko trajnije i funkcionalnije od kamenog. Nalazi kamenih i bakrenih sjekira (i bodeža?) moguće je da pripadaju Predindoevropljanima te su, za sada, jedini poznati i najstariji nalazi

koji dokumentiraju život u senjskom kraju i govore o prvim kontaktima koji su već tada postojali između naroda iz unutrašnjosti i onih sa mora, a koji su započeli pred više od 3800 godina.

2. GRADINA »KUK« IZNAD SENJA

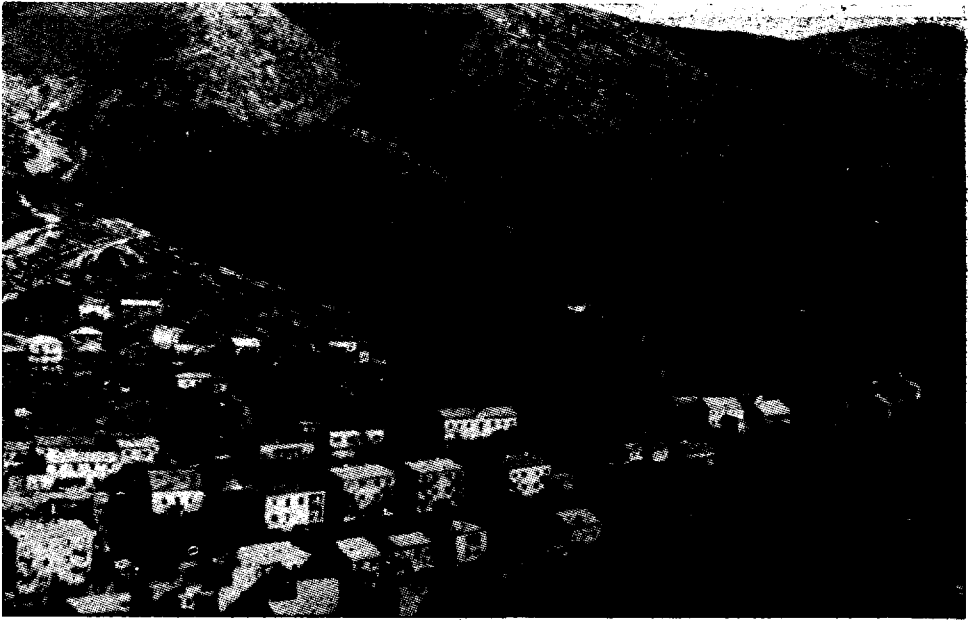
Na periferiji grada Senja poviše kuća Biondića, Gregovića i Gržanića strmo se uzdiže brdo Kuk, prehistorijsko ilirsko naselje. S istoka naselje-gradina bilo je zaštićeno strmim liticama dok je sa sjeverozapada i juga bila osigurano bedemom izgrađenim od većih blokova kamena složena u tehnici suhozida. Prema svemu čini se da se na jugozapadnoj strani morao nalaziti ulaz u naselje, tj. u centralno utvrđenje na samom vrhu. Na tim stranama od podnožja (gotovo od senjskog »Potoka« ili magistrale) prema vrhu nalazimo mnogobrojne tragove drevnog života, ostatke bedema i nastambi podignute u tehnici suhozida, veliku količinu ilirske i rimske keramike, komada žrnjeva, brusova, gladilica, kremenih nukleusa, strugala i šiljaka, crne zemlje, životinjskih kostiju od raznih domaćih životinja i divljači. U fortifikacijskom smislu gradina je predstavljala relativnu sigurnost stanovnicima dok je kao osmatračnica imala prvorazrednu ulogu jer je dominirala nad čitavim Podgorskim kanalom. Tko su bili prvi osnivači ovog Starog naselja (Senie), teško je sada određeno odgovoriti. Čini se da su prvi stanovnici Starog naselja krajem 2. milenija pr. n. e. bili pripadnici ilirskog plemena Japoda. Staro naselje na Kuku vjerojatno je postojalo sve do rimskog vremena, tj. do početka n. e. kada je napušteno. Moguće ranije, ali svakako od 4. st. pr. n. e. ne treba isključiti postojanje pod-

Sl. 87. — Pogled na brdo »Kuk« — prehistorijska Senia (1966)

Sl. 88. — Istočne nepristupačne padine »Kuka« — centralna tačka utvrđenog japodskog naselja Senije (1966)

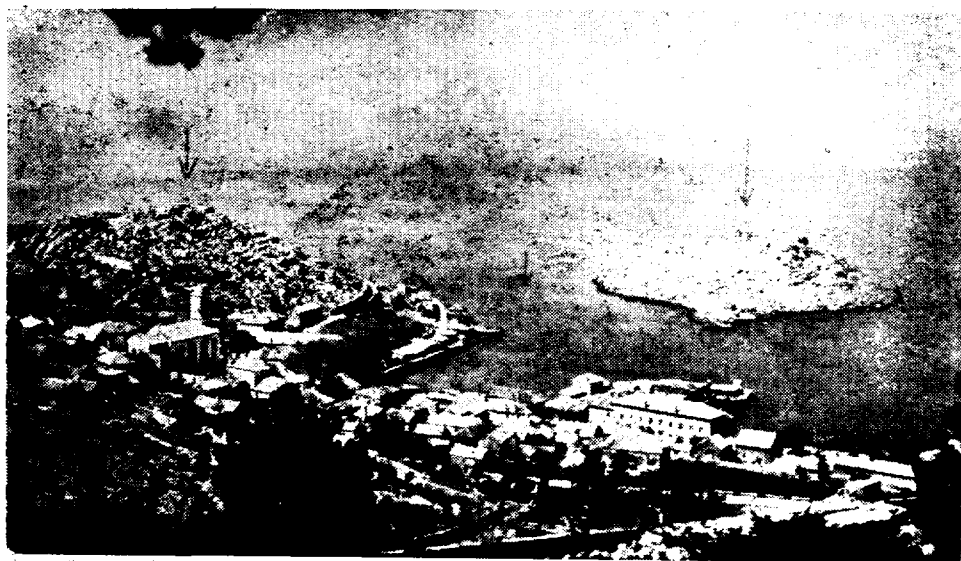

Sl. 89. — Pogled sa Nehaja na »Kuk« (ilirska Senia) predjele: Varoš, Alej i Armicu Potokom.

građa koje se sve više razvijalo i širilo prema zapadu spuštajući se k moru, a iz njega se razvila antička Senia prema arheološkim nalazima utvrđena na liniji Alej (sv. Petar i Štela)—Zgon—Cimiter—Gorica. Prema svemu što je pronađeno i čime sada raspoložemo smatramo sigurnim da je prethistorijsko naselje na Kuku počelo u kasnobrončano, a završilo u rimsko doba.

3. GRADINA I OTOK »LISAC« KOD JURJEVA

Današnje Jurjevo značajnije je podvelebitsko naselje oko 9 km južno od Senja na Jadranskoj magistrali. Na južnoj strani mjesta uzdiže se neveliko brdo Gradina tako nazvano od mještana prema ostacima neizgrađena bedema iz 17. st., a također po ostacima materijalne kulture iz ilirskog i rimskog vremena.² Sa jugozapadne strane brdo se blaže uzdiže od mora dok je sa sjeveroistočne strmijih litica koje čine najvišu tačku gradine (ravan) nepristupačnom. Na samom vrhu, a također i na sve četiri strane brda, nalazi se obilje raznolike ilirske i rimske keramike, komada lijepa, opeke, žbuke, ugljena, pepela, nagorena željeza, komadi kremenih nukleusa za izradbu sitnog kamenog oruđa i oružja, crne zemlje i životinjskih kostiju, komada žrnjeva brusova, gladilica i glinenih prošupljenih koluta. Na južnoj strani Gradine otvoren je 1963. godine kamenolom za radilište HE Senj, gdje se kod miniranja stijena nailazilo na različite brojne ostatke materijalne kulture. Čini se da se na južnoj strani naišlo na ostatke ljudskih kostiju iz dva groba i nekoliko okruglih komada prošupljenih koluta od slabo pečene i nepročišćene ilovače s drugom keramikom iz željeznog doba. Čitava Gradina nije stručno istraživana i nemoguće je ovdje samo na osnovu površinskih nalaza donositi zaključke o tome kada

Sl. 90. — Pogled na Jurjevo — Lijeva strelica pokazuje Gradinu, veće ilirsko naselje, desna otočić »Lisac«, drugo manje naselje, a srednja mjesto navodno potonuloga grada Lisca. Oko crkve, prema Gradini i školi, razvijala se rimska Lopsica, a zatim srednjovjekovni sv. Juraj, današnje Jurjevo. (Foto: M. Rukavina, 1960)

je tu osnovano naselje. Prema svemu čini se da je Gradina ilirsko obalno naselje iz kasno brončanog doba (krajem 2. milenija pr. n. e.) koje je pripadalo Japodima. Tu je bila stara Lopsica koju kao značajnije mjesto sredinom 4. st. pr. n. e. spominje Pseudo Skylax.

Ilirsko naselje na Gradini nije prestalo rimskom okupacijom. Ono se početkom n. e., tj. u rano carsko doba razvilo na sjevernim i zapadnim padinama gradine na mjestu današnje gotske crkve sv. Filipa i Jakova, ambulante, nove crkve, tržnice i škole. Tragovi postojanosti rimskog grada Lopsice pronađeni su, ali nedovoljno istraženi za potpunije tumačenje razvitka, trajanja i propasti rimskog grada, krajem 6. st. Najmanje nam je poznata srednjovjekovna prošlost Jurjeva i njegove okolice.

Zapadno od mjesta Jurjeva i Gradine (cca 150 m) nalazi se mali otočić poznat od starine pod imenom Lisac na kojemu su utvrđeni neznatni ostaci utvrđenja u suhozidu te ilirske i rimske keramike uz nešto crne zemlje sačuvano u škrapama među kamenjem. Navedeni nalazi nam potvrđuju da se na ovom mjestu, u predrimsko doba, nalazilo drugo manje naselje-utvrđenje. Čini se da je otočić Lisac u davno vrijeme bio spojen s kopnom, ali je taj dio obale u nama nepoznato vrijeme utonuo u more. Prema izjavi starih Jurjevcana pod morem se, za lijepa vremena, mogu vidjeti ostaci zidova kuća, navodni ostaci starog potonulog grada Lisca. Samo time navodno potonulog grada Lisca ne mora se odnositi i izvoditi od starijeg naziva naselja Lopsica, ali se na to može pomišljati. Otočić je danas goli kamen s kojeg je stoljećima voda i bura odnosila zemlju i brisala ostatke nekadašnjeg života. U moru između gradine i otočića za lijepa vremena može se vidjeti velika količina većih komada razbijenih amfora, krovne opeke i cigle i nekih drugih predmeta koji potječu sa Gradine

Sl. 91. — Zapadno od današnjeg mjesta Donji Starigrad uzdiže se visoko brdo gdje je utvrđeno prehistorijsko i rimsko naselje nepoznatog imena — U srednjem vijeku tu je bila utvrda i podgrađe Starigrad.

ili podgrađa u koje su bačeni ili su sami s vremenom spuznuli u more. Prilikom uređenja ambulante, vodovoda i kanalizacije uz obalu (g. 1962—1965) nailazilo se na stare zidove, raznu ilirsku i rimsku keramiku, crnu zemlju, kosti i neke druge pretežno rimske starine. Prema nalazima kojima momentano raspolazemo sigurno je to da je današnje Jurjevo, ilirska Lopsica, postojalo pred više od 3000 godina.

4. PREHISTORIJSKO NASELJE U STARIGRADU

Starigrad Donji, južno od Senja, prije rata veće i značajnije podgorsko lučko središte, nastalo je na izlazu tiješne drage na izvoru ličkih pponornica. Sjeverozapadno od naselja uzdiže se visoki i strmi brijeg s ostacima srednjovjekovnog starog (prema tradiciji mještana) Golubić-grad. U ranom srednjem vijeku Starigrad je dio senjskog kotara, a od g. 1271. u posjedu krčko-senjskih knezova (Frankopana). Od g. 1469. Starigrad je utvrda u sastavu senjske primorske kapetanije. Početkom 16. st., zbog turske opasnosti, starosjedioci su potpuno iselili u sigurnije krajeve. Tada je propalo Staro naselje i tvrđava. Od g. 1660. Starigrad i okolicu počeli su naseljavati Bunjevci koji ovdje i danas žive.

Od podnožja pa sve do vrha s istočne, južne i zapadne strane brdo se strmo uzdiže što je činilo gradinu nepristupačnom. Na padinama brda do samoga mora, na površini i pod zemljom, nalazi se obilje ilirske i rimske keramike što je, čini se, česta pojava na mjestima mnogih starih naselja u senjskom kraju. I ovdje nam brojni ostaci materijalne kulture potvrđuju kontinuitet života od prethistorije preko antike u srednji i novi vijek. Na zapadnoj, sunčanoj strani gradine zaklonjene od vjetrova podignute na nekoliko terasa, nalaze se ostaci primitivnih nastambi stanovnika ovog nepoznatog ilirskog naselja. Prije i poslije rata na zapadnoj strani gradine nailazilo se na stare (prema opisu) rimske grobove sa raznim prilozima.

5. GRADINA »KLISA«, PEĆINA »ŠTRAPOVAČA« i »KONAČIĆI« KOD LUKOVA

Lukovo kod Senja bilo je nekad, a dijelom još i danas, značajnije ribarsko i lučko središte smješteno na blagim padinama primorskog dijela Velebita uz istočni rub većeg morskog zaljeva, jednog među najvećim, najljepšim i najtoplijim (od Rijeka do Obrovca).

Zapadno od Lukova uzdiže se brdo tzv. Klisa. Sa jugozapadne strane gradina-naselje bilo je zaštićeno morem i bedemom izgrađenim u tehnici suhozida. Na sunčanoj strani nalazile su se prethistorijske nastambe smještene na nekoliko terasa na kojima se i danas mogu lijepo vidjeti. Nastambe u tlocrtu obično su pačetvorine izrađene u suhozidu debelih zidova do 1 m. Na nekim dijelovima centralnog utvrđenja (bedema) opažaju se ostaci žbuke od krupna pijeska i živog kreča. Na površini i pod zemljom nalazi se prethistorijske (ilirske) i rimske keramike, opeke, kosti i crne zemlje, a ti ostaci dokumentiraju kontinuitet života naselja. Iz Lukova potječu (slučajni nalazi) bakrene sjekire i bodež (čudna oblika) koji, vjerojatno, pripada prvim naseljenicima Klise, Indoevroljanima (oko 1800. godine pr. n. e.). Istočno od Klise oko 150 m okrenuta zapadu visoko nad dragom nalazi se polupećina Šrapovača pred kojom se opa-

žaju ostaci umjetno sagrađene rampe (podzida) izrađena od velikih blokova kamena. Među zemljom i kamenjem pred ulazom i niz padinu nailazi se na ostatke prethistorijske keramike, životinjskih kostiju, školjaka i crne zemlje. Veći dio materijala otpузao je niz padinu brda. Na zapadnoj strani u drazi nalazi se nepresušivi manji izvor žive vode.

Spuštajući se stromom pješačkom stazom od Ažić Lokve prema moru (u Lukovo) dolazi se do mjesta Konačići. Tu pod stijenom, okrenutoj zapadu, nalaze se ostaci starog naselja o čijoj prošlosti svjedoče brojni komadi keramike, kosti, crne zemlje i dijelovi podzida terasa na kojima su morale biti podignute primitivne nastambe stočara i lovaca. Prema pričanju starosjedilaca Lukova Ivana Ažića i Mate Rogića tu su nekad stanovali »Grci«, očita tradicija na stanovnike doturskog vremena.

6. ZELENIKA, STARO NASELJE NEDALEKO SELA ŠEGOTE

Zapadno od Živih Bunara, a niže adranske magistrale cca 250 m uz selo Šegote, nalazi se lokalitet Zelenika gdje se, prema pričanju starog Nikole Šegote, nalaze ostaci drevnog naselja tzv. »grčke zidine«. Sačuvani su ostaci primitivnih nastamba sa jakim i debelim (urušenim) zidovima izgrađenim u tehnici suhozida do 1 m debljine. U tlocrtu pačetvorina sa ulazom od jugozapada. Na površini i pod zemljom i među urušenim kamenjem zidova nailazi se na grubu i finu keramiku. Istočno od starih kuća nalazi se više tzv. »grčkih bunara« u kojima ima uvijek svježe žive vode.

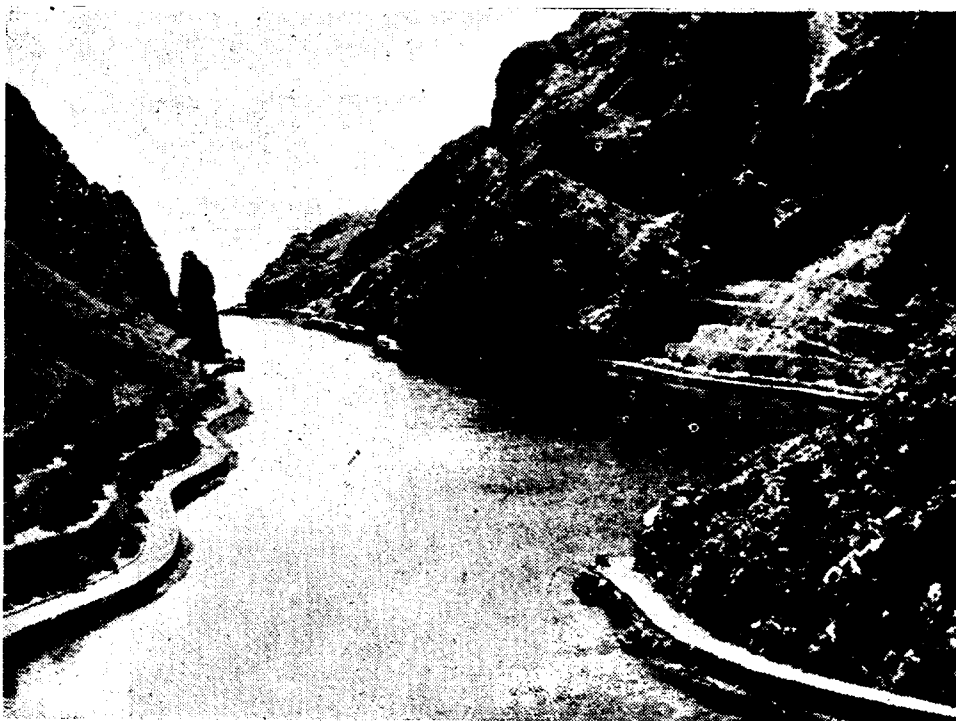
Zapadno od sela Šegote nalaze se tzv. »Ziderine«, također ostaci starog napuštenog naselja iz doturskog vremena. Ziderine, Konačići i Zelenika stara su naselja koja su neistražena i bez dovoljno ostataka materijalne kulture, pa za sada ostaju vremenski neutvrđena.

Ova i ostala stara naselja u Podgorju i daleko u planini pripadaju stanovnicima koji su ovdje živjeli do 16. st., sve do vremena kada je zaprijetila turska opasnost.

7. GRADINA »KLAČENICA« IZNAD JABLANCA

Jablanac je danas najznačajnije podvelebitsko turističko naselje koje leži 41 km južno od Senja, Podignut je u većoj uvali okruženoj brdima, s istoka Klačenicom, a sa zapada Panosom. Draga se od mora postepeno uzdiže i prelazi u veliku krašku ravan tzv. »Jablanačko jezero«. Na jugoistočnoj strani naselja nalazi se brdo Klačenica koje je sa tri strane nepristupačnih strmih litica koje se okomito uzdižu iz mora. Sjeverna, nešto blaža padina Klačenice, bila je po prirodi pogodna da se na njoj razvije prethistorijsko naselje koje je jedno među najvećima iz toga vremena u Hrvatskom primorju. Na centralnom dijelu (platou) brda prostire se veća prirodna ravan ograđena bedemom debelim i visokim preko 2 m (sadašnje stanje) izgrađenim u tehnici suhozida iz većih blokova kamena. Na uglovima toga ilirskog naselja, sasvim vjerojatno jednog značajnijeg ilirskog središta i luke (nepoznata imena), opažaju se ostaci ugaonih utvrda (kula) i podupora. Unutar zaštićenog prostora nalazi se veći broj relativno najsadržanijih (u Podgorju) zidova primitivnih nastamba u tlocrtu pačetvorine s ulazom od juga i zapada. Uz neke od primitivnih kuća sačuvali su se pretprostori. Južno od utvrđenog dijela naselja nalazili se groblje u kojemu su prastanovnici Klačenice pokapali svoje pokojnike u skvrčenom položaju u

specijalne za tu namjenu iskopane jame u stijeni i koprivene kamenim pločama. U grobovima su pronađeni brončani ukrasni predmeti: fibule (kopče), igle ukosnice, dugmeta i neki drugi predmeti.³ Prema izvještaju J. Brunšmida, na Klačenicima se pronašlo željeznih čavala, srednjovjekovne keramike i ostaci neke građevine, navodno stare crkve. Prema tim nalazima zaključuje se da se na Klačenicima nalazilo župno središte Ablana koja se prvi put spominje pod tim imenom g. 1179. Uz ovo staro naselje, iznad samog mora, hrvatski ban Stjepan Šubić sagradio je g. 1251. kraljevski kaštel kojeg su ostaci (ruševine) bile dobro sačuvane na početku 20. st. na mjestu današnjeg motela. Istočnije od kraljevskog kaštela (na mjestu današnjeg naselja) počelo se od 13. st. razvijati današnje naselje Jablanac. Na čitavoj površini Klačenice nalazi se obilje ilirske i rimske keramike, životinjskih kostiju, komada žrnjeva, brusova, glačalica i crne zemlje. Svi ovi nalazi govore nam da su se stanovnici Klačenice uglavnom bavili stočarstvom i zemljoradnjom. Prostrani planinski pašnjaci i velike šume pogodovale su tim granama privređivanja. Uz more starosjedioci su se bavili brodarstvom i ribolovom. Vjerojatno je da su postojale stalne pomorske veze između otoka i kopna. Na obali zaljeva podno Klačenice moralo je dolaziti do razmjene dobara jer su u ove krajeve od davnine zalazili nosioci mikenske kulture, zatim fenički, grčki, italjski i rimski trgovci-moreplovci. U to vrijeme naselje na Klačenicima imalo je veliku važnost koju danas možemo samo pretpostavljati. Kada je osnovano i kada je prestalo postojati naselje na Klače-

Sl. 92. — Najslikovitiji morski zaljev u Hrvatskom primorju — Zavratinica kod Jablanca. Desno strme litice Klačenice gdje je utvrđeno najveće prethistorijsko naselje pod Velebitom.

nici teško je, za sada, sa sigurnošću odgovoriti jer je uza sva naša istraživanja Klačenica i dalje ostala nepoznata. Prema nalazima iz grobova i sa površine naselje na Klačenici osnovano je na prijelazu kasnog brončanog u rano željezno doba, te je produžilo život u rimsku epohu i rani srednji vijek ili od 1000. godine pr. n. e. do oko 1200. godine n. e.

8. GRADINA U PRIZNI

Na poluotoku koji od juga zaštićuje uvalu i luku mjesta Donje Prizne uzdižu se od mora strme litice većeg visa (poluotočića) nazvanog od starosjedilaca »Gradina«. S istoka (kopnene strane) Gradina (naselje) je nepristupačna, a također i s ostale tri strane od mora.⁴ Po svom prirodnom položaju ovo je bilo idealno mjesto za osnivanje gradinskog naselja koje je prema ostacima materijalne kulture (sakupljene na površini) osnovano početkom željeznog doba. Na jugozapadnoj strani (prema moru) padine brda nešto su blaže i prikladnije pa su na njima bile podignute u nekoliko redova (terasa) nastambe. Sa sve četiri strane u prethistorijsko doba gradina je morala biti opasana suhim bedemom koji je u kasnije vrijeme (rimsko?) zamijenjen zidanim bedemom ojačanim kulama i podzidima. Također su prethistorijske nastambe u suhozidu u rimsko doba ili u ranom srednjem vijeku zamijenjene zidanim kućama (od kamena i maltera) kojih se ostaci i danas lijepo vide. Čini se da bi sadašnji ostaci gradskog bedema, kula i kuća pripadali naselju nepoznatog imena koje je nestalo u ranom srednjem vijeku, a koje se na ovom položaju nikada ne spominje u srednjo-

Sl. 93. — Zidovi prastarih kuća u Donjoj Prizni — Zapadna strana Gradine, ostaci značajnijeg i utvrđenog grada nepoznatog imena (otkriveno uz pomoć I. Matijevića 1965)

vjekovnim ispravama; njegova je prošlost nepoznata čak i pučkoj predaji. Prema svemu čini se da je ovo naselje moralo imati veću važnost u ilirsko i rimsko doba. Na čitavoj površini gradine nalazi se obilje ilirske i rimske keramike, životinjskih kostiju, čavala, opeke, stakla, crne zemlje, žbuke i drugih nalaza koji će nam, kada se prouče, rasvijetliti prošlost ovog ilirskog, rimskog i srednjovjekovnog naselja nepoznatog imena.

9. ARHEOLOŠKI POGLED NA SENJ

Od imena Senia, koje u ilirskom jeziku označuje Staro mjesto,⁵ razvilo se ime današnjeg Senja.⁶ U prethistoriji (u 1. mileniju pr. n. e.) ovo je naselje, najvjerojatnije, bilo glavna japodska luka. Budući da se do danas na mjestu srednjovjekovnog Senja (unutar bedema) nije pronašlo predmeta starijih od rimskog doba (osim gornjeg dijela lučne fibule na »Šteli« u neposrednoj blizini sa vanjske strane bedema), pretpostavljamo gradinu na Kuku (brdo izvan grada poviše Gregovića i Gržanića) za najstariji i prvi početak razvitka današnjeg Senja. Kada Pseudo Skylax u djelu *Periplus* (oko 350. godine pr. n. e.) spominje na Jadranu važnija naselja (i luke), onda se vijest *Attienites* više ne odnosi samo na naselje na Kuku, jer se mnogo zapadnije od starog naselja počelo razvijati novo naselje utvrđeno na prostoru sv. Petra, Štele, Zgona, S. Kunttrade, Gorice i Malih vrata. Napuštanje starog naselja i silazak sa vrha Kuka bliže moru bilo je uvjetovano novim političkim, društvenim i ekonomskim prilikama, a i samim nasipavanjem morskog zaljeva (Senjske drage od vrha Arnice) nanosima planinske bujice Potoka. U rimsko doba, uz razvitak trgovine i pomorstva, nova Senia se toliko razvila da je kroz sve vrijeme rimskog carstva ostala najvažnija luka i privredno-administrativno središte sjevernog Jadrana kao najkraća prirodna veza između unutrašnjosti i mora. Nova Senia, za razliku od Starog naselja (na Kuku), doživljava svoj pravi prosperitet u prvim stoljećima rimskog carstva. Kako se trgovina sve više razvijala, tako je bivao sve veći priliv i interes te je Senia postala mjesto stalnog prebivališta mnogih stranih trgovaca: Grcima, Nikomedanima, Rimljanima, Keltima i Ilirima. Od Akvileje je preko Istre vodila cesta za Tarsaticu (Rijeku), a dalje uz Volceru (Bakar), Ad Turres (Crikvenica—Kotor) u Seniu (Senj). Preko sedla Vratnika (gdje je bila stanica i carinarnica) do Žute Lokve cesta se dijelila: lijevo za Monetium (Brinje), Metullum (Ogulinški Čakovec) i Sisciu (Sisak), desno za Avendo (Briog), Arupium (Prozor—Otočac) i dalje prema Bosni ili Dalmaciji. Od Senie, uz obalu, vodila je cesta preko brda Trbušnjaka, niže Hrmotina za Lopsicu (Jurjevo), Ortopolu (Murulu—Stinicu) za Bigium (Karlobag) i dalje za Dalmaciju.

U vrijeme Oktavijana Senia je polazna tačka za rimska osvajanja i pokorenje Japoda i ostalih buntovnih plemena do Drave i Dunava.⁷ Senia je spadala u tribus *Sergia* te je vrlo rano, vjerojatno od Oktavijana, proglašena municipijem s odgovarajućim uređenjem, na čelu s gradskim vijećem, duumvirima, vijećnicima i ostalim gradskim službenicima. Bogatiji građani i općina podižu hramove i spomenike u čast bogova i božice *Magnae Mater* (velike majke bogova), popravljaju hram *Libera* (boga vina), *Diane* (božice lova), *Mithre* (perzijskog boga sunca) i drugih božanstava. Podižu se spomenici i u čast careva, a nadgrobni kao sjećanje na pokojnike. Temelji starih zgrada i ostali ostaci materijalne kulture uobičajeni su nalaz na svakom mjestu gdje god se nešto radi unutar i izvan gradskih zidina, tj. na čitavom prostoru od vrha Aleje preko Štele, Zgona, Cimitera, Malih vrata do bivše crkve sv. Ambroza.

Negdje pliće drugdje dublje, ovisno od položaja pokrivenog nanosima zemlje, ruševinama i tragovima požara, susreću se ostaci prošlosti (uglavnom rimskog doba) koji nam govore o razvitku i prosperitetu grada, ali i o nestalnim i burnim vremenima i tragovima razaranja i požara koje je, čini se, bilo najveće u vrijeme seobe naroda (5—7. st.) kada je potpuno propala antička kultura i civilizacija. Na temeljima antičkih zgrada (u okvirima srednjovjekovnog bedema) počeo je nastajati i razvijati se naš današnji Senj.

Radnici Šumarije Senj (g. 1958), prilikom pošumljavanja brda Nehaj, nailazili su na brojne komade razbijenih amfora (žara) u koje su stanovnici Senie stavljali pepeo pokojnika. Većina tih grobova je uništena. Na nekim mjestima, gdje se moglo pažljivije kopati jame za sadnju drveća, nailazilo se na sačuvane donje dijelove grobova-žara koji su ležali u zemlji obloženi kamenjem i zasipani zemljom. Neke od grobova-žara, kako se moglo primijetiti, bile su većih dimenzija. Čitavo brdo Nehaj bilo je u prvim stoljećima rimskog carstva (do kraja 3. st.) do afirmacije kršćanstva veliko žarno groblje, jedno od najvećih u Hrv. primorju. O njegovoj veličini i trajanju svjedoče brojni površinski nalazi keramike, poklopaca posuda, razbijenih staklenih tzv. suznih bočica, opaljene ljudske kosti i željezo, novac i druge starine. Sa tog položaja (sjeverno od tvrđave Nehaj 50 m) potječe nedavno pronađeni atenski brončani novac⁸ tzv. pentobolon iz 4. st. pr. n. e. koji, uz neke druge grčke novce, pronađene u Senju, govori o vezama koje su postojale između Senie i grčkih i albanskih gradova. Atenski novac sa Nehaja i dio lučne fibule sa Štele važni su i najstariji za sada nalazi pronađeni na položaju današnjeg Senja.

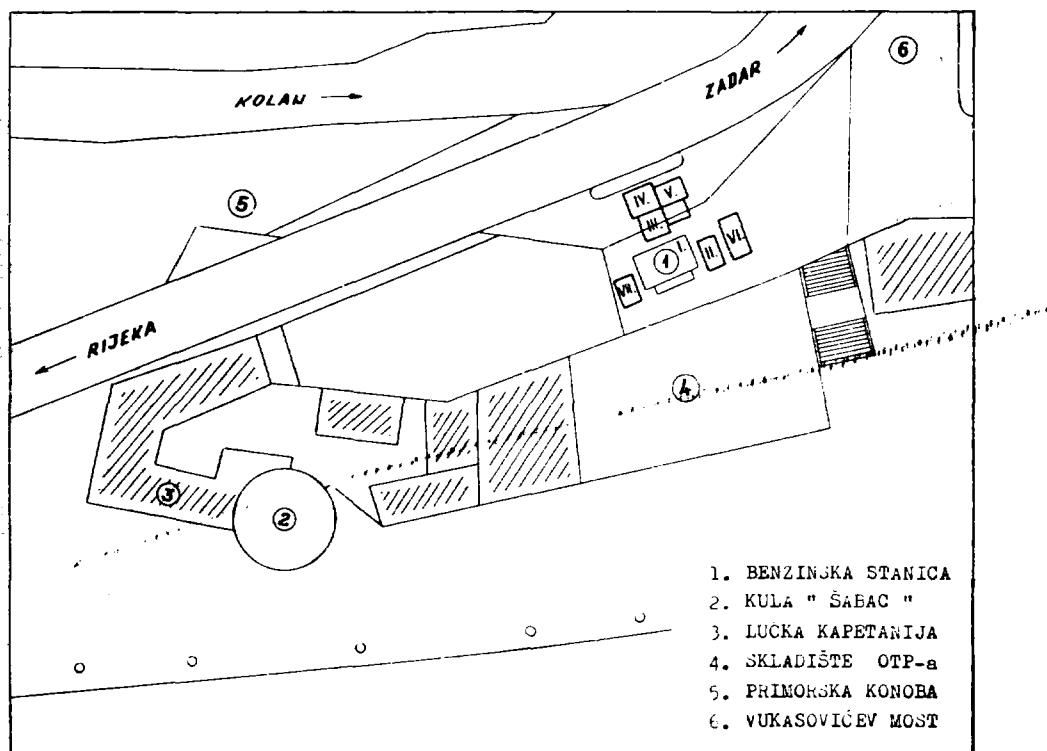

Sl. 94. — Senjska tvrđava Nehaj, sagrađena g. 1558. na istoimenom brdu — Južno i zapadno od Nehaja utvrđeno je veliko rimsko groblje sa spaljenim ostacima pokojnika (slika iz god. 1900)

Drugo rimsko groblje⁹ pronađeno je uz južnu stranu katedrale i uz kuću stolnog prepošta kod uređivanja kanalizacije između dva rata. Tom prilikom su bili otkopani grobovi u kojima su bili pepeoni ostaci pokojnika, svjetiljke, suzne bočice i druge starine.

Treće rimsko groblje¹⁰ s paljevinom i sličnim inventarom (kao uz katedralu) otkriveno je pred starom barutanom, uz cestu prema staroj kapelici sv. Vida poviše groblja.

Četvrto rimsko groblje¹¹ otkriveno je iza kule Šabac na Jadranskoj magistrali prilikom kopanja temelja za novu benzinsku stanicu g. 1955. Tada je otkopano sedam grobova sa skeletnim ostacima pokojnika položenih u zemlju i pokrivenih većim komadima amfora, ograđene kamenjem i zasute zemljom. U tim grobovima nađena su uz lubanje tri brončana novca iz početka 4. st. Kako se moralo nastaviti sa započetim radovima, to je predsjednik gradske općine Milan Tomljanović osigurao potrebna financijska sredstva za arheološka istraživanja. Kopalo se po sistemu blokova, i to od I do VII. Na taj način otkopana su još 32 nova groba što sa ranije pronađenim iznosi 39 grobova. Unutar temelja benzinske stanice pronađeno je sedam grobova sa lijeve strane stanice u bloku II, dva groba uz ostatak baze nekog spomenika ili žrtvenika. U bloku VII pronađena je velika količina ispreturanih ljudskih kostiju izmiješanih sa rimskom keramikom i opekam. Istočno od bloka III i IV nije bilo nalaza. U

Sl. 95. — Situacijska karta predjela zapadno od kule Šabac gdje su otkopani rimski grobovi (1955)

bloku III otkopano je devet grobova, u IV deset grobova, u V devet grobova, u VI jedan grob. Prema svemu utvrđeno je da se groblje nalazilo izvan grada na sjevernim padinama brda Nehaj tik samoga mora. Za groblje je odabrana mala prirodna uvala umjetno nasipana finom zemljom za tu svrhu donesenom iz senjskih vrtova (današnje Aleje). Prilikom istraživanja primijećeno je da se grobovi nalaze plitko pod zemljom koju su, s vremenom, kiša i bura snizile. Pokojnici su polagani u iskopane jame prethodno popločane većim komadima razbijenih amfora, krovnom opekom ili poravnane slojem šljunka ili maltera. U većini slučajeva pokojnici su bili pokriveni komadima amfora i zasuti zemljom. Čini se da su pokojnike pokrivali kamenjem kao osiguranje od nepoželjnog prekopanja ili kao vanjski znak groba. Primijećeno je da u zemlji nije bilo kamenja, osim onog koje se nalazilo naslagano nad pokojnicima, a to znači da je doneseno za određenu funkciju. Većina grobova bila je položena u određenom pravcu, tj. orijentirana sjever-jug sa malim odstupanjima. Glave pokojnika bile su, u većini slučajeva, okrenute jugu. U nekim grobovima primijećena je promjena prvotnog položaja ruku, nogu ili glave što je posljedica zarušavanja grobova i pritiska odozgo. Uglavnom, prevladava individualni ukop, osim grobova iz bloka IV gdje se naišlo na više pokojnika koji su polagani jedan iznad drugoga. Pravilna orijentacija i određene udaljenosti između grobova dozvoljavaju nam da pretpostavimo neke vanjske znakove raspoznavanja nad svakim grobom koji su s vremenom nestali ili su kasnije uklonjeni. Skeletni ostaci većine pokojnika uglavnom su bili dobro sačuvani i većinom pripadaju odraslim osobama. (Spol i starost pokojnika nisu utvrđivani.) Grobovi, koji su pripadali djeci, neznatni su u odnosu na ostale, a uglavnom su za njihovu

Sl. 96. — Rimski grobovi (IV st.) otkopani u bloku V iza kule Šabac prema Artu (Foto: I. Stella, 1955)

sahrano korištene veće amfore. Pod glavama nekih pokojnika pronađen je jedan ili više većih kovanih željeznih čavala. Inače su grobovi kao cjelina siromašni priložima, što je i normalno za IV st. i tadanje prilike i utjecaje kršćanstva koje poslije Milanskog edikta (g. 313) postaje državnom vjerom. U grobovima broj 1 i 2 nađena su uz glave tri brončana novca, i to dva koja pripadaju Konstantinu Velikom (306—337) i jedan njegovu sinu Konstanciju (337—361). U ostalim grobovima pronađena su tri željezna nožića, tri kopče od pojasa, dva bakrena prstena i dva privjeska. Interesantni su grobovi broj 31 i 32 koji su ležali u samoj zemlji, obloženi kamenjem, a nalazili su se nad grobovima broj 35, 38 i 39. Prema navedenom grobovi broj 31 i 32 morali bi biti mlađi što dokazuje i njihova orijentacija istok-zapad. U istom bloku otkopan je kameni postament veličine 90×90×30 cm oko koga se nalazio debeli sloj crne zemlje pomiješane sa pepelom, komadićima ugljena, keramike i životinjskih kostiju. Čini se da su se na ovome mjestu, prilikom sahrane ili u zato određene dane, održavali pogrebni obredi.

Svi otkopani grobovi prema načinu sahrane, orijentaciji, upotrebi materijala, komadima amfora i krovne opeke, novcu i ostalim priložima datiraju u IV st., osim grobova broj 31 i 32 koji bi mogli pripadati novim stanovnicima Senie.

Oko 15 m istočnije, prilikom regulacije dijela stare Vukasovićeve ceste (tj. izgradnje Magistrale) na potezu od autobusne stanice—park Art, nailazilo se na grobove koji su prema iskazu očevidaca u svemu bili slični naprijed opisanima

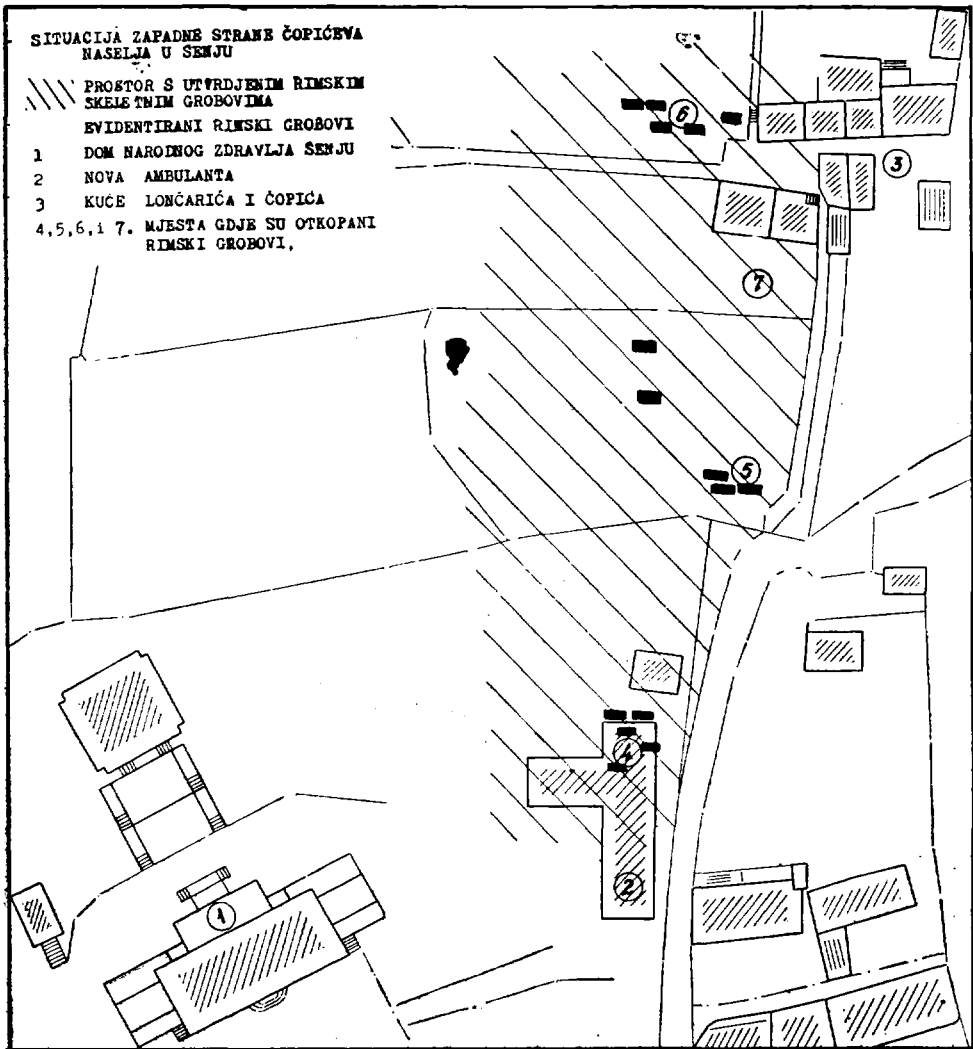

Sl. 97. — Rimski grobovi (IV st.) otkopani u bloku IV iza kule Šabac
(Foto: I. Stella, 1955)

kod benzinske stanice. Predmete koji su pronađeni u tim grobovima radnici su raznesli.

Također se primijetilo u blokovima II, III, IV i V da se pod Magistralom i prema starom mostu pod zemljom nalazi još netaknutih grobova, koje treba detaljnije istražiti kako bi se popunile praznine i kompletirao izvještaj o grobovima iz g. 1955.

Poznato je od ranije (a to dokumentiraju i današnji površinski nalazi) da je čitavo brdo Nehaj bilo do kraja 3. st. veliko rimsko žarno groblje (nekropola) koja je, čini se, kao takva mogla biti osnovana u ilirsko doba. Početkom 4. st. a pod utjecajem kršćanstva, postepeno se napušta stariji način sahrane spa-

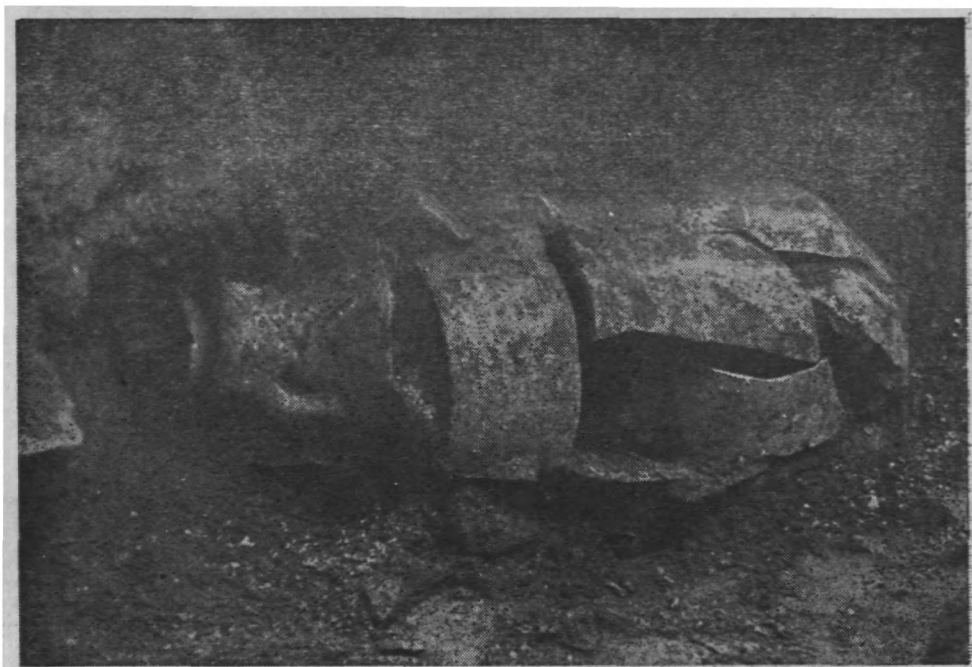

Sl. 98. — Situacija rimskih grobova koji su otkopani u predjelu Čopićeva naselja (Lončarići) u Senju (1900—1965)

ljivanje (incineracija) i uvodi inhumacija (polaganje tijela u zemlju). Prema tome su stanovnici Senie na prijelazu 3/4 st. prestali pokapati pokojnike na Nehaju, a započeli na krajnjim obroncima brda (zapadno od kule Šabac) kako nam to nalazi potvrđuju.

Peto rimsko groblje¹² otkriveno je g. 1928. prilikom izgradnje pilane i skladišta ex Olivieri na Malim vratima. Tada su otkopani temelji zgrade, mozaik, razna keramika, dva korintska kapitela, nadgrobni spomenik L. Calpurnija (iz 1. st.) te skeletni ostaci grobova sa priložima za koje se misli da su kasnorimskog ili ranokršćanskog podrijetla. Na istom prostoru (nešto zapadnije) pronalazili su se od g. 1960—1963, kod izgradnje tvornice DIP-a, rimski grobovi sa priložima koje su radnici raznijeli. Kod ovih nalaza ponovo se naišlo na stare zidove (temelje zgrada), mozaik, krovnu opeku, keramiku, dio nadgrobnog spomenika, a iznad svega tragove rušenja i požara.

Šesto rimsko groblje¹³ otkriveno je g. 1913. u Varošu na zemlji Lončarića i Čopića kada su se kopale jame za cisternu. Tada se naišlo na grobove sa skeletnim ostacima pokojnika. U jednom grobu u sekundarnoj upotrebi grob je bio pokriven kamenom pločom na kojoj je bilo uklesano da je Gavije Optat svećenik Liburnijaca dao popraviti vrata i pokućstvo svetišta Libera (boga vina koje se vjerojatno nalazilo u tom kraju). U istom vrtu (malo zapadnije) g. 1955. Božo Čopić, prilikom kopanja jama za voćke, naišao je na više starih grobova koji su bili izgrađeni od krovne opeke u formi sanduka u kojima je našao (prema njegovoj izjavi) više metalnih predmeta koje je zagubio. Oko 20 m niže (jugozapadno) otkopao je g. 1961. Jure Lončarić osam grobova izgrađenih od većih komada razbijenih amfora, ograđenih kamenjem, ali bez priloga, a koji

Sl. 99. — Rimski grob napravljen od komada amfora, otkopan na mjestu nove ambulante (1956)

su bili orijentirani sjever-jug. Samo malo niže pronašlo se kod uređenja javne česme (uz ugao vrta J. Lončarića) na ozidani grob. Na istom zemljištu (oko 15 m zapadnije), prilikom izgradnje nove ambulante (g. 1960), naišlo se na rimske grobove sa skeletnim ostacima pokojnika također orijentiranim sjever-jug koji po svemu sličje onima iz vrtova B. Čopića i J. Lončarića i onima iza kule Šabac. U jednom grobu pronađena je staklena posuda duguljasta oblika, dvije brončane narukvice, koštana ukosnica i igla za pletenje mreže. U pravcu istok-zapad otkopan je dio starog zida. Nalazi grobova iz predjela J. Lončarića (današnjeg Čopićeve naselja) važni su jer nam određuju krajnju sjeveroistočnu granicu prostiranja antičkog grada, tj. same nekropole koja se morala nalaziti sa gornje strane naselja koje se prostiralo niže od današnje Stare ceste.

Oko 50 m južnije, u vrtu ex Tauzani, prilikom izgradnje stambene zgrade HE Senj (g. 1962) naišli su radnici na temelje stare zgrade, rimsku keramiku, krovnu opeku, malter i tragove dvaju grobova sa neznatno sačuvanim skeletnim ostacima pokojnika.

Prilikom izgradnje nove parne pekarnice na Maloj Placi (10 m zapadno od palače ex Carina), na dubini od 0,80 m naišlo se na dvije veće amfore ispunjene zemljom u kojoj su bili sačuvani neznatni skeletni ostaci djece. U blizini dječjih grobova utvrđeni su skeletni ostaci dviju odraslih osoba koje su bile ukopane u samoj zemlji.

Godine 1941, kod izgradnje nezavršene gimnazije na Šteli bliže gradskom bedemu, nailazilo se na rimske grobove.¹⁴ Prilikom nivaletcije terena za novo kino na istom zemljištu (g. 1964) među temeljima antičkih zgrada otkopan je jedan grob izrađen od rimske krovne opeke. Na nekoliko rimskih grobova naišlo se prilikom izgradnje stambene zgrade HE Senj u Aleji niže Šumarije koje su radnici umištili, a nalaze raznesli.

Prema izjavi Marijana Gržanića na stare grobove nailazilo se (g. 1935) u njihovom vrtu Njivice (Varoš br. 1). Prema njegovu iskazu, čini se, da se tu nalazilo manje groblje, slično onome iza kule Šabac. U istom vrtu, kod iskopa zemlje za cisternu, nailazilo se na stare zidove koji su također registrirani cca 25 m južnije ispred stanice Narodne milicije (na Staroj cesti) prilikom uređenja gradske kanalizacije. Na dubini od preko 0,80 m (dublje se nije kopalo) u dužini iskopanog kanala nailazilo se na obilje rimske keramike, čavala, krvne opeke i ruševine zgrada. Rimska keramika i neznatni ostaci nekih manje interesantnih zidova registrirani su u vrtu A. Glavičića (u Varošu br. 2), dok se kod M. Balena (u blizini) prilikom uređenja stepenica nailazilo na rimsku keramiku. Ovdje je nivo terena, tokom srednjeg i novog vijeka, povišen za cca 1,00 m debljine. Ispod ovog sloja nalazi se rimski sloj (tj. u zemlji prevladavaju fragmenti rimske keramike) cca 0,40 m debljine ispod kojeg je isključivo sterilni sloj zemlje crvenice. Ovi i neki drugi nalazi sugeriraju nam da se tek od rimskog vremena započelo ozbiljnije uređivanje, tj. obrada današnjih senjskih vrtova koji su već tada, i tokom srednjeg vijeka, bili izvan gradskih zidina i pravilno raspoređeni, tj. izvršena podjela koja se kao takva u osnovi zadržala do danas.

Ovim je potaknuto samo jedno od interesantnijih pitanja prošlosti grada Senja koja će se morati, uz veće sondažne radove, u spomenutim vrtovima pokušati istražiti i dokazati.

Kamena žara sa staklenom posudom, suznim bočicama i pepeonim ostacima pokojnika otkopana je (g. 1954) kod planiranja skladišta DIP-a uz istočni zid vrta Papić iznad Škvera.

Prilikom izgradnje donje sušare DIP-a, na mjestu gospodarske zgrade bivše biskupije, naišlo se (g. 1963) na stare zidove, opeku, keramiku, čavle, svjetiljke, udicu i neke druge starine uglavnom uništene i raznesene.

Poviše stare biskupije, prilikom izgradnje gornje sušare (unutar velike hale DIP-a), nailazilo se na stare zidove, keramiku, opeku, ostatke grobova i neke druge starine iz rimskog doba. Nalazi iz DIP-a, za sada, predstavljaju krajnju sjeverozapadnu granicu prostiranja antičkog grada.

Ostaci rimskog zida, mnoštvo razbijenih amfora i opeke i životinjskih kosti pronađeni su (0,20—0,50 m) prilikom uređenja poda lapidarija u muzeju (palača ex Vukasović). Unutar muzejskog dvorišta (na dubini od 0,20 m) nailazilo se na stare zidove, dok se pod lijevim svodom (u dvorištu) ponovo ustanovilo stare zidove i dio poda (cca 2 m² na dubini 0,60 m) izrađena od sitnih komadića opeke. Prema tima nalazima zaključujem da se na prostoru današnje zgrade muzeja nalaze ostaci antičke zgrade. Temelji rimske ili srednjovjekovne zgrade utvrđeni su u sjevernom dijelu prizemlja nove biskupije (palača Carina) na dubini od 0,50 m. Ostaci antičke zgrade, keramika, opeka, ruševine, karbonizirano žito, polovica gornjeg dijela spomenika Dijane (DIANA. AUG. SACRUM) iz 1. st. otkopani su na Maloj placi na mjestu nove pekarnice (g. 1956) na dubini od 1,40 do 2,20 m. Ovaj nam nalaz dokazuje da su se u antičko doba kuće nalazile na samoj obali mora koje se danas cca 25 m povuklo dalje prema zapadu zbog proširenja grada i nasipavanja. Čini se da je nivo antičke obale (površina grada) bila za najmanje oko 1,30 m niža od današnje razine Male

Sl. 100. — Temeljni ostaci rimske zgrade na mjestu mehaničke radionice poduzeća «Nehaj» u Aleji (1956).

place, tj. donjeg grada koji je tokom srednjeg i novog vijeka nasipavan raznim materijalom.

Prilikom postavljanja električnog kabla (g. 1961) sa desne strane Aleje (uz zid vrta Vučić) na dubini od 0,30—0,50 m nailazilo se na temelje od nekoliko antičkih zgrada, keramiku, krovnu opeku iz carske tvornice Pansiana.

Kod izgradnje mehaničke radionice poduzeća »Elektrana« (u kući ex Vučić) u Aleji otkopani su (g. 1956) na dubini od 1,00 do 2,10 m stari zidovi, velika količina razbijenih amfora i krovne opeke, ruševine, pepeo, ugljen i neki drugi rimski predmeti. U spomenutom vrtu plitko pod zemljom nalaze se ostaci antičkih zgrada. Isto u Aleji cca 10 m sjeverno od novo izgrađene trafostanice, prilikom kopanja jame za uzemljenje na dubini od preko 2 m, otkopani su ostaci stare zgrade, rimska keramika i tragovi vatre.

Nalazi iz vrta Vučić, kod trafostanice i stambene zgrade HE Senj dužinom šetališta Aleje, uzimaju se za sada kao krajnja južna granica prostiranja antičkog grada.

Na starom nogometnom igralištu »Šteli« (cca 10 m) južno od tvornice »Neda« prilikom kopanja jame za gašenje vapna poduzeća Elektrane na dubini od 0,50 do 1,50 m nailazilo se (g. 1956) na stare zidove, komade mozaičnog poda,

Sl. 101. — Temelji zgrade sa mozaikom — Ostaci antičkog kupališta hipokausta (otkopano na Šteli god. 1964)

fragmente keramike i opeke, stakla, tragove vatre, karobnizirano žito i zdrobljenoj posudi i više od desetak sitnih brončanih novčića iz 3. i 4. st.

U proljeće g. 1964. kod nivelacije terena za novo kino na prostoru Štele na dubini od 0,60—2,10 m nailazilo se na stare zidove, komadiće mozaičnog poda, keramiku, čavle, krovnu opeku, ostatke podova kuća i tragova vatre. Radovi su se izvodili na površini od cca 1000 m² površine. Otkopano je cca 2000 m³ raznog materijala pretežno zemlje. S obzirom na mehanički način nivelacije terena, zahtjeve izvođača i investitora, Muzej nije bio u stanju participirati potrebna sredstva za veće istraživačke radove ugroženog kompleksa ostataka antičkih zgrada. Tek kada su na površinu izbačeni okrugli i četvrtasti komadi opeke, bilo je jasno da se na tom mjestu nalaze ostaci gradskih therma (kupališta sa centralnim grijanjem). Dogovorno s izvođačem radova izvršeno je manje zaštitno iskapanje kojim se uspješno registrirati preostali sjeverni dio hipokausta (ložionice kupališta). Na čitavom prostoru oko hipokausta nalazila se velika količina razbijenih dijelova prošupljenih opeka (tubula) koji su se slagali jedan do drugoga te kao cijevi sprovodili kroz zidove do bazena i prostorija koje su se trebale zagrijavati. Kolika je bila površina antičkih terma, teško je odgovoriti jer je čitav taj prostor sasvim uništen. Uz navedene radove više prema zapadu (cca 25 m) otkopana je jedna prostorija sa podom od mozaika

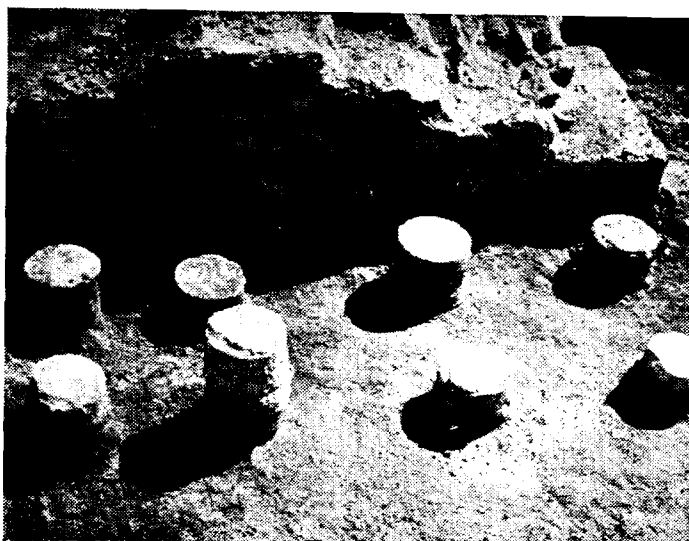
Sl. 102. — Ostaci mozaika izrađenog od komadića krovne opeke (otkopano na Štelj u temeljima rimske zgrade, 1964)

specijalno za tu svrhu izrađenih komadića od krovne opeke veličine 2—3 cm. U tom prostoru pronađeni su i veći komadi pregradnih zidova (pareda) izrađeni od većih komada amfora i žbuke debljine do 13 cm s ostacima žbuke i tragovima bojanja na stranama.

Prilikom uređenja kanalizacije (g. 1872) pronađen je oštećen građevinski natpis¹⁵ na kojemu stoji da je L. Domitije Gallican, namjesnik rimske provincije Dalmacije, zbog trošnosti dao gotovo srušeno kupalište obnoviti. Natpis potječe iz druge polovice 3. st. što znači da je u Senii prije i poslije toga vremena postojalo gradsko kupalište uz koje je morao postojati vodovod kojim je voda tekla od Senjske Drage do grada.

Prošlogodišnji nalaz u toliko je važniji jer uz kameni spomenik L. D. Gallicana potvrđuje postojanje gradskog kupališta ili, u krajnjem slučaju, neke veće javne zgrade koja je imala centralno grijanje. Kakva je bila funkcija terma, da li je uz njih bila uređena bazilika sa trijemom i igralištem, prostorije sa hladnom i vrućom vodom, nije se moglo utvrditi s obzirom na mehanički način nivelacije čitavog prostora Štele.

Nedaleko od gradskog groblja, sa lijeve strane ceste prema Vratniku cca 100 m istočno od gradskog rezervoara, otkopani su (g. 1956) ostaci stare građevine kružnog tlocrta u promjeru cca 3,80 m. Nastamba je bila izgrađena od kamena bez žbuse u tehnici suhozida. Visina sačuvanog (tada vidljivog) zida iznosila je do 2,40 m, a bila je zatrpana zemljom koja je spuzala sa brda do same ceste. Ulaz u nastambu bio je od juga, a povezivao se sa stazom koja se spuštala prema zapadu, tj. prema staroj cesti koja je malo niže prolazila. Prema svemu što se otkopalo i što je vidljivo, ova je građevina neuobičajena u senjskom kraju gdje su prethistorijske, rimske i srednjovjekovne nastambe uglavnom pačetvorinastog tlocrta. Nastamba ima veliku sličnost s istarskim i dalmatinskim poljskim kućicama tzv. bunjama (poljaricama). Sa donje (južne i

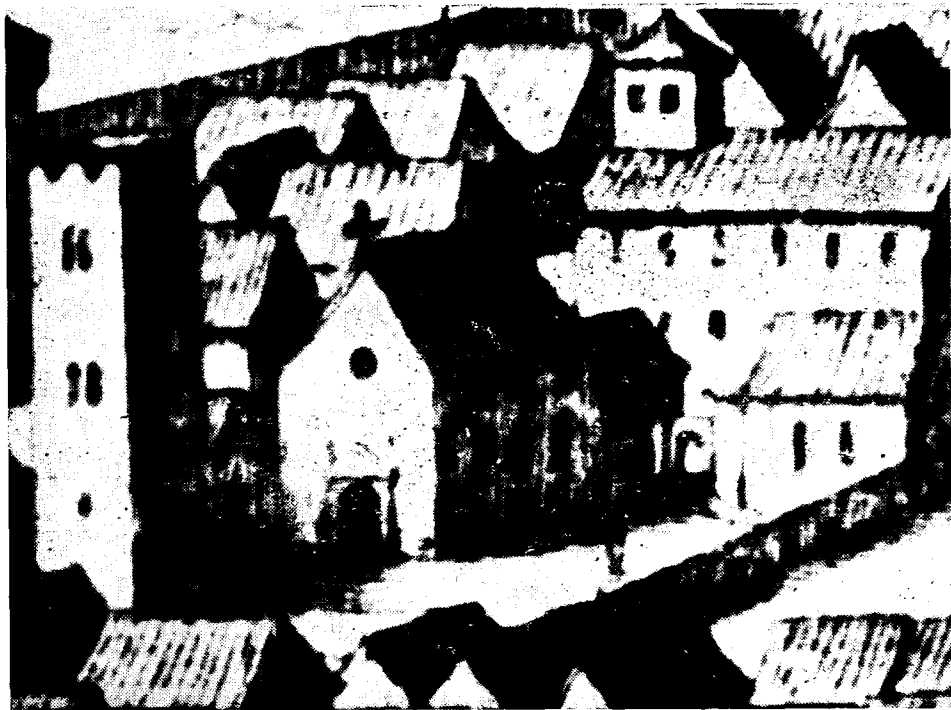

Sl. 103. — Štela, temelji prostorije za centralno grijanje s karakterističnim okruglim opekama (stupićima), ostaci javnog kupališta (III i IV st.)

zapadne strane nastambe) pronađeno je dosta fragmenata rimske keramike i krovne opeke, crne opaljene zemlje, tragova vatre i vapna. Prema iznesenome, čini se, da se ovdje radi o nekoj primitivnoj nastambi ili skloništu pastira izgrađenog u rimsko doba.

Kod iskopa jame za uzemljenje gromobrana, uz istočni zid Ferajne na Malim vratima (g. 1956), naišlo se na temelje starog zida, ljudske kosti, rimsku keramiku i čavle. Prilikom dubljeg kopanja naišlo se na dubini od 0,60—1,60 m na stari zid (debljine 0,70 m) sjeverno od kojega je otkopana grobnica veličine 1,70×0,60 m sa ljudskim kostima od cca desetak osoba, naslaganih tako da je svaki drugi pokojnik imao glavu okrenutu istoku ili zapadu. U grobnici među ljudskim kostima nije bilo nikakvih priloga. Veliki broj skeletnih ostataka odraslih osoba navodi nas na pomisao da je to zajednička grobnica građana koji su preminuli u isto vrijeme. Inače je od ranije poznato da se na prostoru ispred Malih vrata nailazilo na ljudske kosti (grobove) koje se (za sada) ne bi trebalo dovoditi u vezu sa grobovima koji su otkopani u vrtu ex Olivieri cca 50 m sjevernije. Grobovi na Malim vratima svakako su stariji od 11. st., tj. iz vremena kada još nije bilo gradskog bedema i Malih tzv. Biskupovih vrata.

Sa južne i zapadne strane katedrale nalaze se ostaci gradskog groblja tzv. Cimitera (lat. coemeterium) u kojem su, tokom srednjeg vijeka, pokopani mnogi senjski građani. U jednoj naredbi senjskog Kaptola¹⁶ iz g. 1380. spominje se »mrtvac ki se ima pogrepsti (pokopati) u cimiteru (groblju) sv. Marije«. To

Sl. 104. — Turanj ili zvonik s crkvom sv. Marije (XII st.) uz staru biskupiju i neku manju crkvu (sv. Mandaljene?) ograđeno zidom — To je prostor današnjeg Cimitera (detalj prema Valvazoru, god. 1687)

znači da se na ovom mjestu pokapalo prije i poslije g. 1380. Pokapanje je moglo započeti sredinom 12. st., tj. u vrijeme kada je sagrađena jednobrodna bazilika sv. Marije. Grobovi na Cimiteru za sada su najstariji koje smo otkrili u Senju, a pripadaju Hrvatima. Stariji grobovi (do 12. st.) nisu se pronašli u Senju, ali se i ta mogućnost ne isključuje. Na čitavom prostoru Cimitera, kod popravka kanalizacije, pločnika ili postavljanja električnog kabela, nailazilo se na veliku količinu ljudskih kostiju vrlo dobro sačuvanih. Grobovi se nalaze pod samom površinom (tj. pločnikom) na dubini koja nije utvrđena, a koja prelazi 1,20 m. Zbog utvrđivanja starosti grobova prije i poslije g. 1380. bit će potrebno čitav prostor današnjeg Cimitera arheološki istražiti.

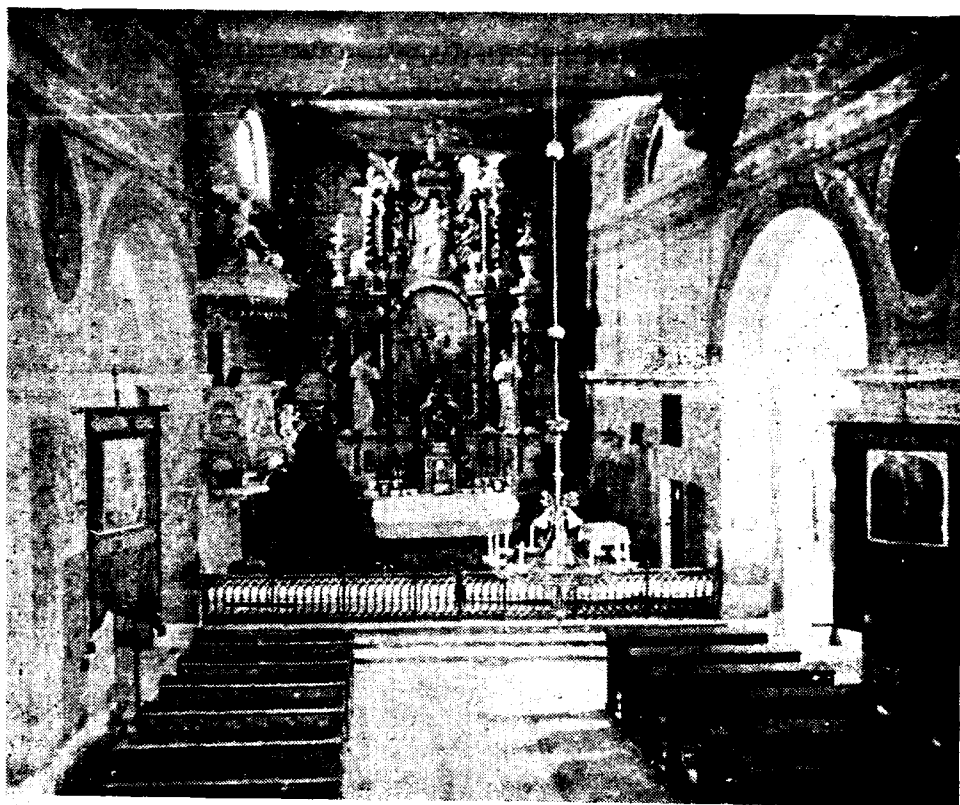
Uz južni zid katedrale, prilikom kopanja jarka za električni kabel (g. 1962), nailazilo se na mrtvačke sanduke¹⁷ koji pripadaju podzemnim rakama tzv. katakombama iz 19. st. uređenim pod desnom lađom katedrale. Još početkom 18. st. na Cimiteru su pokapani senjski građani.

Staru crkvu sv. Franje, koju su sagradili krčko-senjski knezovi Dujam II i Leonardo g. 1297. izvan gradskog bedema, a spaljenu od Turaka, razgradio je oko g. 1545. I. Lenković. Kao protuuslugu I. Lenković je franjevcima unutar gradskog bedema do postojeće crkve sv. Duha sagradio novi samostan i crkvu sv. Franje. U novoj crkvi, od njezinog samog početka, bile su uređene grobnice građana senjskih. Prema M. Magdiću (g. 1877), koji je prvi i potpuno tačno prepisao sve tada još čitljivije natpise sa nadgrobnih ploča koje su ležale in situ, a to kasnije potvrdio I. Kukuljević Sakcinski i P. Tijan, u crkvi sv. Franje registrirane su 33 grobnice u kojima su bili pokopani znameniti senjski građani i Uskoci te članovi njihovih porodica, a vjerojatno i fratiri spomenutog samostana. Godine 1888. kanonik G. Bedini izvršio je restauraciju crkve sv. Franje. Tada su redom otvarane grobnice, sa poda dignute i u zidove ugrađene sve nadgrobne ploče sa natpisima dok su ostale (izlizane) poslužile za opločenje samostanskog dvorišta (danas vrt restauracije Lipe). Sve radove poslije otvaranja grobnica izvršavao je Bedini bez prisutnosti drugih osoba te je u građanstvu ostala fama da je on tom prilikom (a u interesu nekog inozemnog muzeja) opljačkao uskočke grobove. Čini mi se da u tome ima dosta istine, jer je prema Valvazorovu opisu Senja (g. 1687) poznato da su Uskoci prema starom običaju pokapani sa svojim oružjem i ostalim znamenitostima. U prilog Valvazorove vijesti je i to što je nedavno Muzej dobio sablju krivošiju i buzdovan koji potječu iz jedne uskočke grobnice u kojoj su se nalazili do g. 1888. Običaj sahrane Uskoka i sve što se moglo pronaći u grobnicama bilo je dobro poznato nekoj drugoj osobi koja je angažirala (i preporučila) Bedinija da dođe i bude predstojnik samostana, što je bio glavni razlog restauracije crkve sv. Franje u Senju. Nadgrobne ploče, dok su stajale in situ, nisu fotografirane niti je o njima sastavljen izvještaj iz kojega bi se moglo saznati gdje se koja nalazila. Za vrijeme njemačkog bombardiranja Senja (g. 1943) srušena je crkva sv. Franje, ostali su samo njezini temelji i zvonik. Sve nadgrobne ploče sačuvane su u komadima i pohranjene u dvorištu palače Carina (novom sjedištu senjsko-mo-druške biskupije). Inicijativni odbor za obnovu mauzoleja Uskoka u Senju i Zagrebu, na čelu sa predsjednikom drom Ivanom Ribarom, nastoji, prema ranije donesenim zaključcima i u svojim mogućnostima, u cijelosti na tom prostoru urediti mauzolej senjskih Uskoka. Predviđa se da se podigne ogradni zid (do 3 m visine) sav od kamena tesanca, na starim temeljima franjevačke crkve. Sa nutarnje strane, u atriju, predviđa se izložba svih restauriranih nadgrobnih ploča i ostalih arhitektonskih detalja porušene crkve. U sredini mauzoleja imao

bi se podignuti impozantni spomenik senjskim Uskocima. Prethodno spomenutim radovima izvršilo bi se arheološko istraživanje čitavog prostora crkve i svih grobnica, nadajući se (eventualnom) nalazu oružja, odora i drugih predmeta uobičajenih za grobove toga vremena.

Na obali, na slobodnom prostoru između hotela Nehaj i zgrade Komunalne banke, nalazio se do g. 1874. pavlinski samostan sa crkvom sv. Nikole,¹⁸ iz 13. st. Još g. 1936, prilikom uređenja bivšeg Frankopanskog trga, nailazilo se na urušene grobnice i ljudske kosti. To se ponovilo (g. 1958) prilikom postavljanja spomenika na vječitj straži (tri brončane figure — impozantna kompozicija, rad akad. kipara Ivana Vukušića iz Jablanca), kada se na dubini od 0,40 do 0,70 m, među zidovima crkve i gradskog bedema, naišlo na dvije oštećene grobnice. Prilikom uzemljenja elektroinstalacije novog hotela Nehaj nailazilo se na dijelove zidova samostana, grobnice i ljudske kosti. Jedni i drugi nalazi kompletiraju Izvještaj I. Kukuljevića Sakcinskog i potvrđuju da su u crkvi sv. Nikole prije i poslije g. 1514. bili pokapani građani senjski i redovnici samostana, augustinci i pavlini. Budući da nemamo nikakvog opisa prije razgradnje, ne znamo kako je izgledao samostan i crkva sv. Nikole.

Uz južnu stranu crkve sv. Marija Art nalazilo se drugo manje srednjovjekovno gradsko groblje, sa kojega potječe renesansna nadgrobn ploča Dome-

Sl. 105. — Unutrašnjost bivše crkve sv. Franje sa srednjom lađom i glavnim oltarom sv. Franje (slikano god. 1930 — crkva je razorena bombama u listopadu 1943)

nike Bedričić iz g. 1509. i tri ploče iz 18. st., danas uzidane (oštećene) u crkvenom zidu do mora. Na starim planovima Senja iz 18. i prve pol. 19. st. pred crkvom se nalazi ograđeni prostor, na sredini križ i oznaka groblja. Ne zna se posve sigurno kada je ovdje počelo i prestalo pokapanje građana senjskih. Prema onome čime raspoložemo, čini se, da je ovdje pokapanje započelo krajem 15. a prestalo sredinom 18. st., tj. u vrijeme kada je zapadno od crkve (20 m) uređeno garnizonsko vježbalište i instalirana topovska baterija Marija Art. Zapadno od crkvice, u okviru groblja, nalazilo se skladište baruta.

U bivšem sv. Petru¹⁹ izvan grada, sa lijeve strane Aleje (prope muros civitatis), utvrđeno je treće srednjovjekovno gradsko groblje. Poslije rata, kod iskopa nivelacije terena za tri nove stambene zgrade, nailazilo se na grobove sa ljudskim kostima, medaljice, križice, čavle i daske istrunulih mrtvačkih sanduka. Na tom prostoru nalazila se do g. 1540. (!) frankopanska zadužbina samostan sv. Petra i crkva sv. Franje. Crkva je bila obiteljska grobnica senjskih Frankopana za čije su duše fratri bili dužni čitati molitve i služiti zadušnice. Poslije g. 1474, kada su zaredale turske opasnosti i kada su Frankopani izgubili Senj, pravo pokopa preneseno je na trsatsku crkvu. Nije nam poznato kada se započelo oko crkve sv. Franje (u sv. Petru) pokapati građane senjske. Moguće su u prvo vrijeme tu privilegiju imali njihovi službenici i drugi podanici a kada su Frankopani napustili Senj, tu su bili pokapani građani senjski sve do poč. 19. st.

Danas zapravo ne znamo tko se gdje pokapao. U isto vrijeme je bilo groblje oko crkve sv. Marije Art, u sv. Nikoli, sv. Franji, na Cimenteru, u sv. Petru i sv. Duhu. Prema ostacima nadgrobni ploča, unutar crkava bili su pokapani istaknutiji građani, a sav ostali puk izvana, tj. oko crkava. Kako su sva senjska kasno-srednjovjekovna groblja neistražena, izneseno će trebati provjeriti arheološkim istraživanjima.

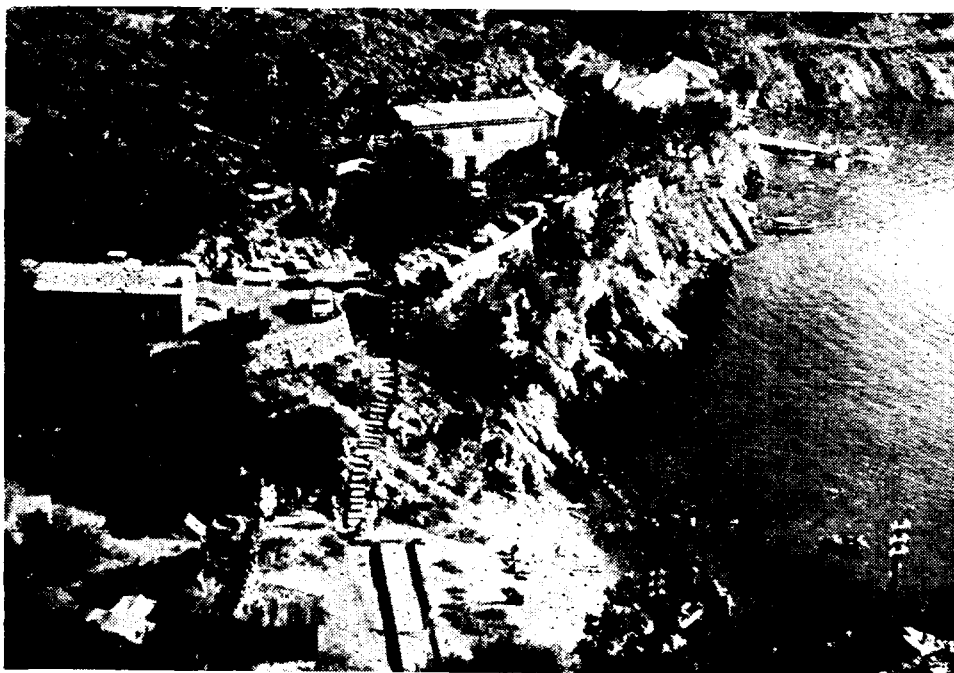
Izvan grada, jugoistočno od tvrđave Nehaj (cca 400 m) na brdu Trbušnjaku podno stijena koje se strmo ruše prema moru (danas poviše Magistrale), nalazi se veći vrt tzv. Abatovo. Prema tradiciji vrt je početkom 19. st. pripadao senjskoj crkvi, tj. nekom popu Abatu Ermu, po kojemu je čitav prostor prozvan Abatovo ili Ermenovo. U vrtu i danas stoji kuća poljanica u suhozidu i tzv. grčki bunar. Inače nije poznato da se igdje u predjelu Abatova naišlo na stare zidove, ali se zato na površini i pod zemljom nalazi fragmenata rimske i kasno srednjovjekovne keramike, čavala, opeke, stakla, glaziranih posuda i kostiju životinja. Svi ti nalazi govore nam o životu koji je postojao na tome mjestu vjerojatno do g. 1522.

Neki istraživači senjske prošlosti²⁰ misle da se ovdje nalazila crkva sv. Jurja, koju je g. 1184. kralj Bela III darovao templarima zajedno sa gradom i kotarom senjskim. Uz crkvu da su templari sagradili svoj samostan. Godine 1269. samostan su preuzeli benediktinci u kojemu su boravili do oko g. 1522. kada su ga napustili zbog turske opasnosti. Kada su Tatari progonili kralja Belu g. 1242. i došli do Senja (koji su spalili), templari sv. Jurja pobjegli su na otok Krk gdje su od stanovnika Stare Baške bili opljačkani. Godine 1314. sporazumjeli su se knezovi Frankopani i Rabljani da dođu na pomirbeni dogovor na Jurjevo kod crkve sv. Jurja blizu Senja gdje se taj dan (na god) mnogo naroda sastaje. Godine 1337. spominje se da je senjski kaptol izabrao za biskupa Bernardina, opata samostana sv. Jurja kod Senja kojega su priznali i Frankopani. U jednoj naredbi senjskog kaptola iz g. 1380. govori se o podavanjima opatije sv. Jurja senjskom biskupu i to: »ovna škopca, i jedan janjac, i

jedan tusti sir, i jedan mih pun mlika, 12 hljib, i jedan mih pun dobra vina«. Čini se da su g. 1522. Turci Martolozi iznenada navalili i zarobili silu svijeta koji se pred crkvom sv. Jurja sakupio na god. To tzv. »svetojursko roblje« oslobodio je ban Karlović. Poslije g. 1530. samostan je napušten i vjerojatno od I. Lenkovića do temelja razgrađen, a materijal upotrijebljen za gradnju Nehaja.

Oko 3 km južno od Senja niže Jadranske magistrale, u sunčanoj uvali, nalazi se zaselak Spasovac, prozvan tako u novije vrijeme po ostacima crkve i samostana sv. Spasa. Danas je Spasovac posjed braće Tuge i Miće Krmpotića. Prvi spomen samostana sv. Spasa je iz g. 1871. koji nam je ujedno dokaz da je samostan osnovan mnogo ranije. Godine 1371. spominje se fratar Jakov prior samostana pred kojim neki Stanac poklanja samostanu sv. Spasa iz drage koja se zove Lubotina kod Senja kućište i vinograd u Baški. G. 1382. knez Anž Frankopan daruje fratrima samostana sv. Spasa dohotke iz Drage Bašćanske, a to potvrđuje knez Štefan i još daje samostanu sv. Spasa jedno zemljište u Baški, a g. 1451. »pisano v kloštri s(veto)go Sp(a)sa« ovdje se radi o zamjeni neke zemlje u Baški. Godine 1452. u Otočcu knez Anž Frankopan daruje samostanu jedno mjesto na Švici sa malinom u prisutnosti priora Filipa. U zapadnoj uvali Baške, u kraju Zaroka, postojao je hospicij, tj. podružnica samostana sv. Spasa od Senja. Osnutak hospicija vezan je uz darivanje crkve sv. Kuzme i Damjana pavlinima Senja. Hospicij je ukinut i zatvoren g. 1791. kada je sva njegova dobra mletačka vlast rasprodala.

Još se g. 1466. spominje fratar Juraj prior sv. Spasa reda sv. Pavla prvog eremite. G. 1461. Lacko Kosinjski dao je napraviti oltar za crkvu sv. Spasa, a

Sl. 106. — Zaselak Spasovac nedaleko Senja (bivša draga Ljubotina) s ostacima glagoljaškog samostana i crkvom sv. Spasa — Danas kamp i izletište Senjana.

iste godine je Nikola Mačinjani, biskup modruški, dao sv. Spasu neke dohotke. Poslije 15. st. nemamo vijesti o samostanu i crkvi sv. Spasa. Vjerojatno je i on napušten zbog turske opasnosti, a kasnije obnovljen jer J. Francisković navodi da su ga pavlini držali sve do ukinuća reda g. 1787. Na stariim kartama Senja i okolice (iz 18. st.) samostan se navodi kao ruševina. Ostaci starog samostana, crkve i gospodarskih zgrada i danas su vidljivi. Sačuvani su zidovi sa kontraforima, izrađeni od obrađenih kvadara sa malterom od kreča i pijeska. Prilikom građevinskih radova i uređenja dvorišta (pred gostionicom) stari zidovi su većim dijelom porušeni. Čini se da je zgrada, u kojoj je sada smještena gostionica stara crkva sv. Spasa pred kojom su, prije rata, pronađeni grobovi sa ljudskim kostima, ali bez priloga.

Na staroj karti iz 18. st., zapadno od Senja (oko 4 km) a iznad IV drage (sela Pijavice), nalazi se oznaka ruševine samostana. U stvari iznad sela Pijavice nalaze se ostaci neke veće građevine (tzv. grčke kuće) izgrađene od kamena u tehnici suhozida, a koja je vjerojatno pripadala stanovnicima doturskog vremena. Pravi ostaci pavlinskog samostana nalaze se u V dragi zapadno od ruševina crkve sv. Jelene po kojoj je prozvan bunjevački zaselak (iz kraja 17. st.) sv. Jelena cca 4 km zapadno od Senja. Na spomenutoj karti iz 18. st. na tome mjestu nalazi se samo crkva sv. Jelene od koje se i danas vide sačuvani gotički ostaci svodova i zidova sa neznatnim ostacima fresaka. Područje IV i V drage (Jelena i Pijavica) tokom srednjeg vijeka pripadalo je samostanu i senjskim građanima. Tu, kao i na čitavom području senjskog kotara, u dotursko vrijeme prostirali su se zeleni vinogradi i voćnjaci, livade i manji gajevi uz ne-

Sl. 107. — Spasovac južno od Senja. Nad obalom masivni podzidi — ostaci samostana i gospodarskih zgrada, srednji objekt bivša crkva sv. Spasa (oko god. 1920)

što obradive zemlje, kako se to i danas može vidjeti. Na strani daleko od mora uvijek suncu okrenuti nalaze se bezbrojni zarušeni zidovi lijeha (terasa). Unutar takvih vrtova ponegdje se nalaze tzv. grčki bunar i zidine, podivljala loza, ostaci gospodarskih zgrada i kuća četvrtastog tlocrta, debelih zidova izrađeni u tehnici suhozida. Nekoć, u dotursko vrijeme (do poč. 16. st. i od sredine 17. do poč. 20. st.), sva je ta zemlja bila obrađena. Čini se da ta zemlja nije bila tako gola i škrta, a to nam potvrđuju stari Bunjevci koji tu generacijama žive.

Prvi spomen pavlinskog samostana sv. Jelene (u tzv. Vlaškoj dragi) datira iz g. 1390. Kasnije, g. 1444, knez Žigmund Frankopan poklanja pavlinima sv. Jelene jedno svoje pusto mlinište na Švici, a g. 1446. spominje se malin sv. Jelene v Bočaceh »sa svim ča k nemu pristoji«. Prior samostana bio je fratar Martin. Godine 1445. knez Martin Frankopan dopušta fratrima sv. Jelene kod Senja pravo da mogu mljeti žito u njihovim mlinovima koji su u Žrnovnici pod Ledenicama bez uzimanja ušura. Godine 1474. spominje se fratar Filip, prior samostana sv. Jelene kod Senja. Iz ovoga samostana sačuvalo se podosta glagoljskih isprava koje se danas nalaze u Državnom arhivu u Zagrebu i drugdje. Godine 1785. samostan je ukinut.

*

Ovim se završava I izvještaj o arheološkim nalazima iz Senja i okolice, s uvjerenjem da je prema vremenu i mogućnostima ispunjen jedan dio naj-

Sl. 108. — Zaselak Jelena (zap. od Senja) s ostacima ruševina glagoljaškog samostana i crkve sv. Jelene (1963)

starije i najmanje do sada poznate prošlosti senjskog kraja. U narednim brojevima Senjskog zbornika bit će opisivani novi arheološki nalazi o kojima molimo da nas i nadalje redovito obavještavate. Svaki novi nalaz i svaki vaš podatak o starinama bit će nam ozbiljan doprinos proučavanju prošlosti našega kraja i putokaz za buduća istraživanja.

BILJEŠKE

1 Prema iskazu Ivana Samardžije pronađena je g. 1960. zap. od škole u Hrmotinama uz tzv. Drinak u ogradnom zidu na njegovoj zemlji kamena sjekira s otvorom za držalje, prema iskazu vjerojatno izrađena od diabaza. Ovo je drugi sporadički (ne evidentiran) nalaz kamene sjekire iz Hrmotina. Treću kamenu sjekiru (iz diabaza) poklonio je muzeju Milan Tomljanović (Čuče). Ta je sjekira nađena prilikom izgradnje Magistrale između zaselka sv. Jelena i Čupina (oko 5 km zapadno od Senja nedaleko mora). Četvrta kamena sjekira pronađena je (g. 1965) u predjelu Točilo u krasnarskom bilu južno od Krasna (Informacija upravitelja Osnovne škole u Krasnu Milana Samardžije).

2 Š. Ljubić, Popis arh. odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu 1889. Predmeti iz sv. Jurja kod Senja, str. 157, Kameni spomenici br. III. str. 337. Josip Brunšmid, Vjesnik hrv. arh. društva NS, III str. 171; A. Glavičić, Putni izvještaj od 28. VIII 1964. i 7. VII 1964.

3 A. Glavičić, Putni izvještaj, Jablanac i okolica od 9. i 10. VII 1964. J. Brunšmid, Vjesnik hrv. arh. dr. NS. V. 1901, Groblje bronsanog doba na Klačenci kod Jablanca, str. 53. o. c. Pisani kamen u Lomskoj dublbi, str. 99.

4 A. Glavičić, Putni izvještaj u Priznu i okolici od 24. X 1964. Ovom prilikom izražavam svoju veliku zahvalnost Ivanu Matijeviću (iz Prizne sada na Rijeci) na pruženoj pomoći prilikom obilaska Gradine na Puntli u D. Prizni.

5 J. Klemenc, Senj I. Hrv. kult. spom. 1940. str. 1. A. Glavičić, Izvještaj o nalazima na Kuku od 15. V 1963. i 10. X 1964. i 3. III 1965.

6 Razvojni put starog i današnjeg imena grada vidi u raspravi M. Mogaša »Pogled na današnju senjsku toponimiku«, Radovi Slav. instituta, sv. 3, Zagreb, 1959.

7 J. Klemenc, op. c. str. 1.

8 Niže tvrdave Nehaj sa desne strane puta prema Kalvariji uz novo zasadeni drvo među materijalom pronađen je brončani atenski novac tzv. pentabolon iz 4. st. pr. n. e. Na aversu glava boginje Atene sa šljemom u desno, na reversu sova sa tri tačkice (tridrachma) iza leđa maslinova grančica; B. Zmajić, Vjesti muz. i konzervatora, god. V, broj 6, 1956, str. 186.

9 J. Klemenc, Op. c. str. 10. Nalaz nije objavljen.

10 J. Klemenc, Op. c. str. 10. Nalaz također nije objavljen.

11 A. Glavičić, Otkriće, broj 8 august, U Senju otkriveno rimsko groblje, str. 572.

12 J. Klemenc, Op. c. str. 3, A. Glavičić, Izvještaj u vrtu ex Olivieri od 31. III 1961.

13 J. Klemenc, Op. c. str. 5.

14 Prema iskazu Dragutina Müllera prilikom nivelacije terena za novu gimnaziju (1942) na staroj Šteli nailazili su radnici na stare grobove koje su uništili, a koji su bili slični onima pronađenom iza kule Sabac.

15 J. Klemenc, Op. c. str. 4.

16 M. Sladović, Povesti bisk. senj. i modr. ili krb. Trst, 1856, str. 187.

17 P. Tijan, Vodič po Senju, 1931, str. 22 broj 35.

18 P. Rogić, Ziva antika, god. 1. sv. 2. Skoplje 1961. Prilog topografiji sred. Senja, Senj 1877. str. 31., P. Tijan, Hrv. kult. spom. Senj I 1940. str. 19., A. Glavičić, Izvještaj o nalazima na mjestu novog hotela (Nehaj), od 30. IV 1963.

19 P. Tijan, Hrv. kult. spom. Senj I 1940. Bilješka 43., Vj. Klaić, Knezovi Frankopani, str. 65., 222., M. Magdić, o. c. str. 57., 81., Grobovi kod katedrale sv. Marije, na Artu i u sv. Petru nisu iz ranog srednjeg vijeka sa karakterističnim grobnim rakama i ostacima materijalne kulture.

20 J. Francisković, Bogoslovska smotra XV, 1927. Gdje je bila opatija sv. Jurja., P. Rogić, Ziva antika str. 272 god. 1. sv. 2., A. Glavičić, Izvještaj o stanju opatije sv. Jurja — Abatovo od 3. I 1964. i 14. IV 1964., St. Pavičić, Seoba i naselja u Lici, JA, knj. 41, Zagreb 1962. str. 112., P. Tijan, Op. c. str. 14. i 19., M. Sladović, Op. c. str. 184., M. Magdić, Op. c. str. 53,

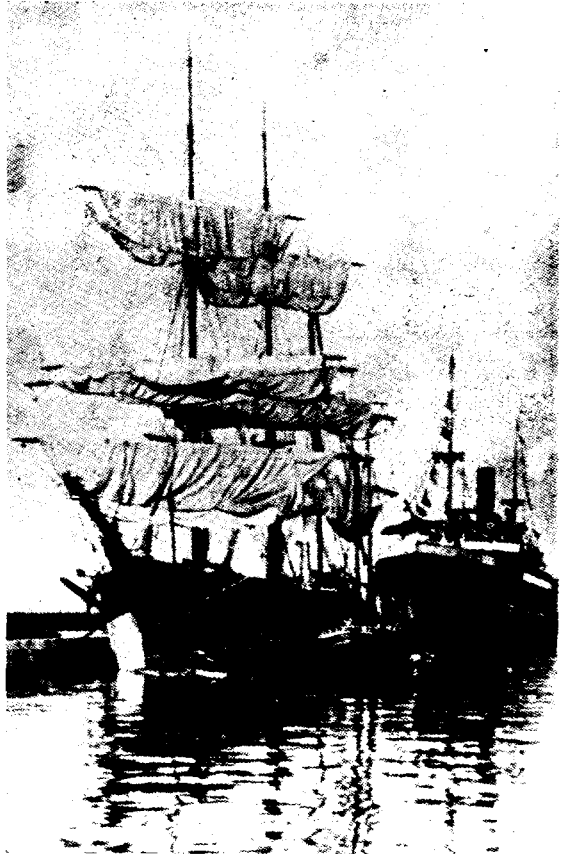
Zusammenfassung

EIN BERICHT ÜBER DIE NEUEN ARCHÄOLOGISCHEN FUNDE IN SENJ UND UMGEBUNG (1955—1965)

von Ante Glavičić

I.

Das Gebiet des Stadtmuseums in Senj umfaßt die Gemeinde Senj, mit einem Wirkungskreis von Krmpote, Brinje, Otočac und Krasno bis Karlobag. Das ganze Gebiet ist unerforscht, unbekannt ist die jüngere Steinzeit, die Bronze und Eisenzeit, sowie die römische Periode, das Mittelalter und die Neuzeit. Die Vergangenheit des Menschenlebens wird durch zahlreiche, über 5000 Jahre alte Funde belegt. Hier lebten Vorillyrier (der Stamm der Japoden und später der Liburnen), Römer und heute Kroaten. Das ist der erste Versuch, durch zufällige archäologische Funde jede der vergangenen Epochen mit den wichtigsten Kennzeichen einzelner Kulturen zu beschreiben.

Sl. 109. --- Veliki jedrenjak
i parobrod »Pracat« na tvz.
Mađarskoj rivi u Senju (oko
1920)

II.

Es werden Funde aus der vorhistorischen Zeit dargestellt: eine Steinaxt aus Hrnotine und Cupina, Kupferäxte aus Lukovo und Krmpote. In der Burgruine Kuk oberhalb von Senj, einer vorhistorischen Siedlung unweit des heutigen Senj, wurden Teile einer Ringmauer gefunden, sowie ein Haus, zahlreiche keramische Gegenstände, Knochen und andere Antiquitäten.

Die Burgruine oberhalb von Jurjevo und die Insel Lisac weisen Überbleibsel der alten Siedlung Lopsice auf. Satingrad oder Golubić-grad war eine vorhistorische und römische Siedlung. Zahlreiche Funde kommen aus der Burgruine Klis und der Grotte Štrpovača westlich von Lukovo. Überbleibsel von Häusern und einer Ringmauer sind erhalten. Östlich von Lukovo ist die alte Siedlung Konačići. Klačenica oberhalb von Jablanac war eine vorhistorische Siedlung, es gibt Gräber aus der Bronzezeit. Man findet dort Überbleibsel von Läuern, Häusern, verschiedene keramische Gegenstände aus vorhistorischer und römischer Zeit. Es ist die grösste vorhistorische Siedlung in der Gegend von Senj. Die Burgruine in Prizna — Überbleibsel von Mauern, Häusern, zahlreiche keramische Funde und andere Antiquitäten.

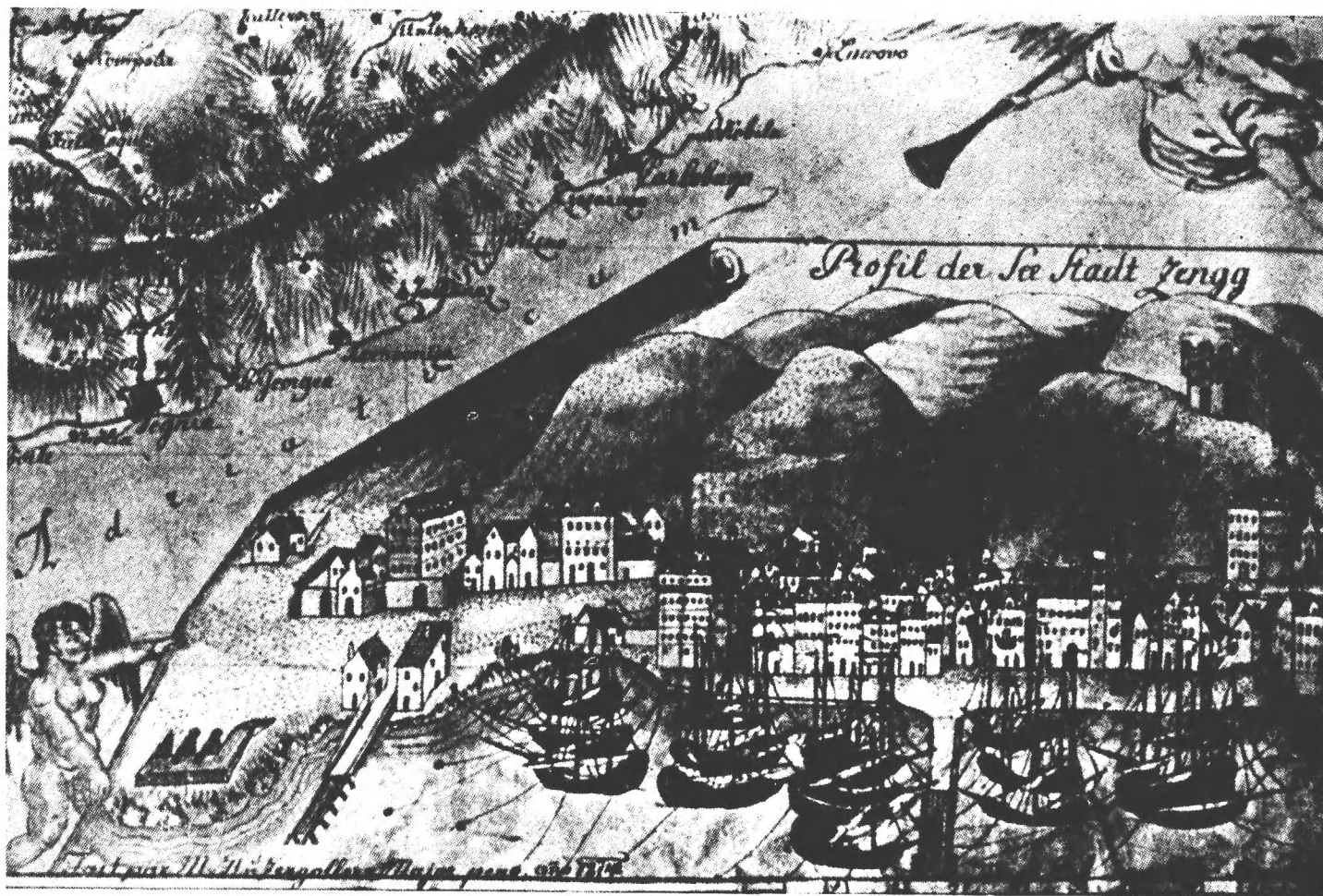
III.

Ein Abriss über die Entstehung und den Aufbau der römischen Stadt Senia am Fuses des Kuk, wo sich eine alte Siedlung befand. Gefunden sind zahlreiche Gegenstände, die über die gesellschaftliche, politische und wirtschaftliche Ordnung der Stadt und über den Verfall der antiken Kultur am Ende des 6. Jhds. sprechen. Es wurden auch Urnengräber auf dem Nehaj gefunden, die den Gräbern bei dem Dom und unweit des alten St. Veit ähnlich sind. Hinter der Burg Šabac liegen Skelettgräber aus dem IV. Jhd. Weiter spricht man von den Gräbern in dem früheren Oliviero-Garten im Varoš und in den Gärten der Familien Čopić und Lončarić, sowie von einigen vereinzelt gefundenen Funden aus der Stadt: von der Mala Placa, dem Museum und den Stadtteilen Pilame, Stella und Aleja.

IV.

Über die spätmittelalterliche Gräbern an den Mala Vrata, auf dem Cimiter neben dem Dom (vor und nach 1380), den hl. Franz — ein Mausoleum der Uskokten aus dem Jahre 1552, das im deutschen Bombenangriff auf Senj 1943 zerstört ist und von dem Wiederaufbau des Mausoleums. Weiter wird das Kloster und die Kirche des hl. Nikolaus erwähnt, die gefundenen Grundlagen und Skelettgräber; die Barockkirche hl. Maria Art, der Stadtfriedhof und die Grabmäler; das Kloster des hl. Petrus — Stiftung der Fürsten Frankopan aus dem Jahre 1297, später Stadtfriedhof bis 1830. Das Kloster wurde abgerissen und das Material in die Festung Nehaj eingebaut. Östlich vom Nehaj, in der Gegend Abatovo, befand sich Kloster und Kirche des hl. Georg, was auch abgerissen wurden, als man Nehaj gebaut. Das Kloster wurde um 1522 verlassen. Spasovac (im Mittelalter Ljubotina) — auch heute stehen noch Überreste des Klosters und der Kirche der heil. Rettung (sv. Spas) aus dem 13. Jhd. Das Kloster hatte grosse Besitze in Lika und im Ort Baška auf der Insel Krk, wo sich eine Filiale befand. Das Kloster scheint 1787 abgeschafft worden zu sein. Westlich von Senj sind Überreste des Paulinerklosters der hl. Helene. Es ist im 13. Jhd gebaut worden. Vorhanden sind Überreste der gotischen Bögen und Wandgemälde. Rund herum waren grosse Besitze.

Der Bericht enthält zufällige Funde, die beim Bau oder bei der Besichtigung des Geländes entdeckt wurden. Es ist ein Versuch, die Öffentlichkeit von der Vergangenheit der Gegend von Senj zu informieren. Archäologische Forschungen sind vorgesehen.

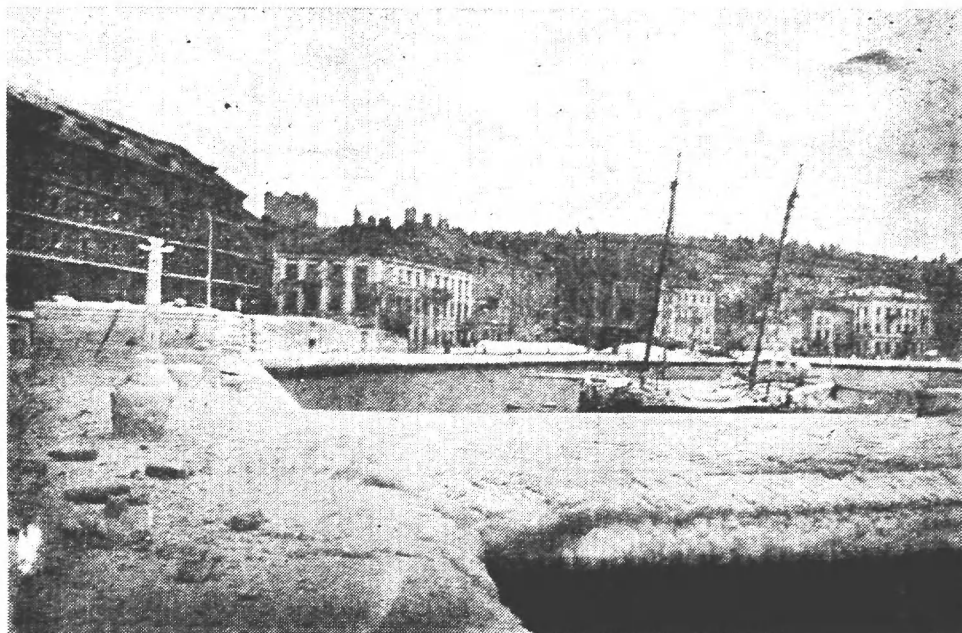
Sl. 110 — Karta senjskog područja sa slikom grada Senja (1814)

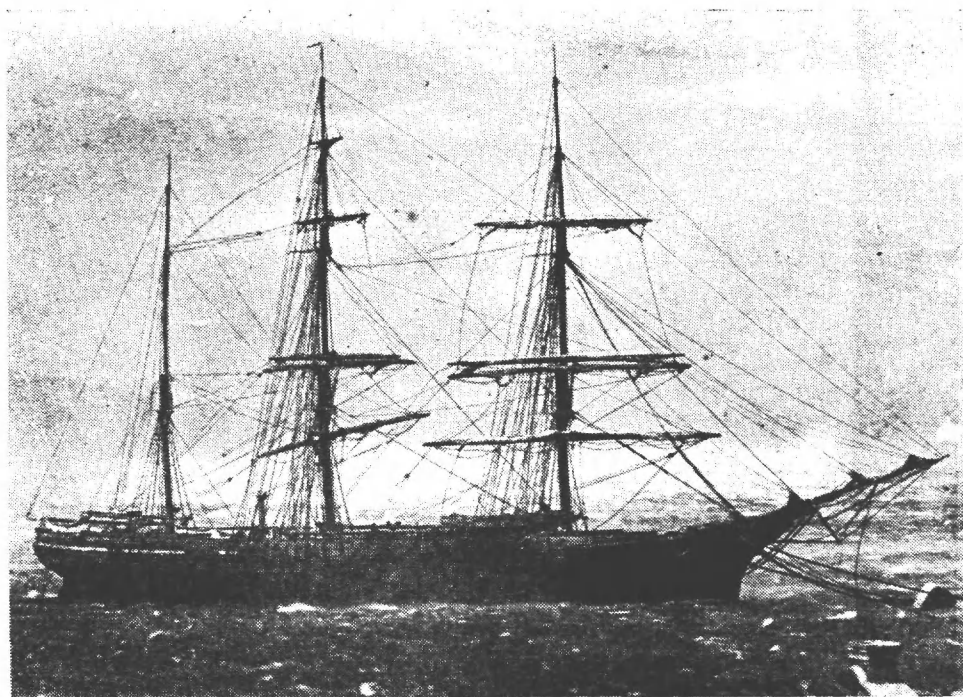
Sl. 111. — *Podgorsko planinsko naselje na primorskoj strani sjevernog Velebita (oko god. 1930)*

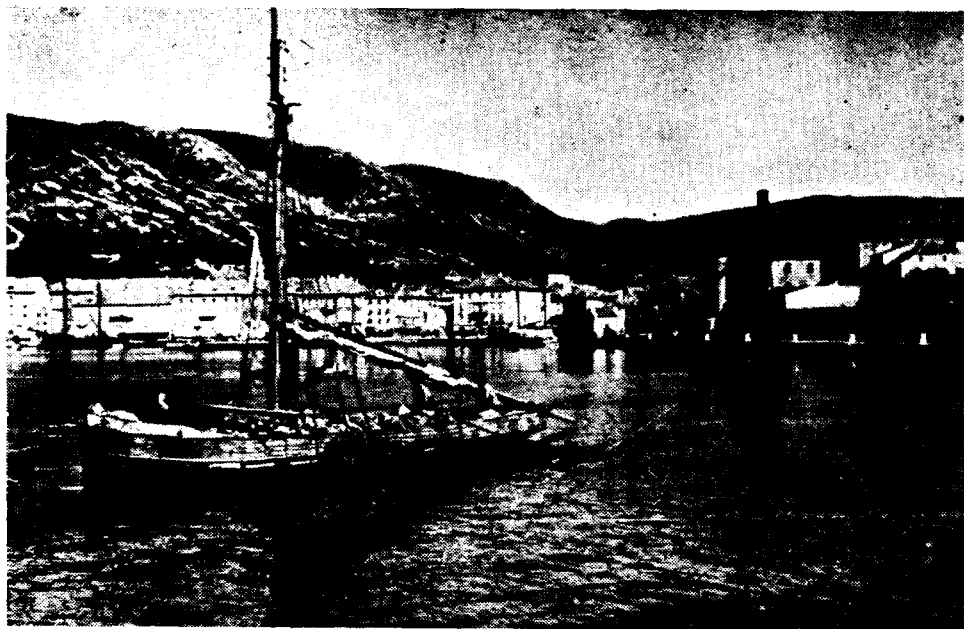
Sl. 112. — *Nekada je u planinskom dijelu Velebita bilo mnogo ovakvih (živih) naselja Podgoraca stočara, ratara i drvodjelaca.*

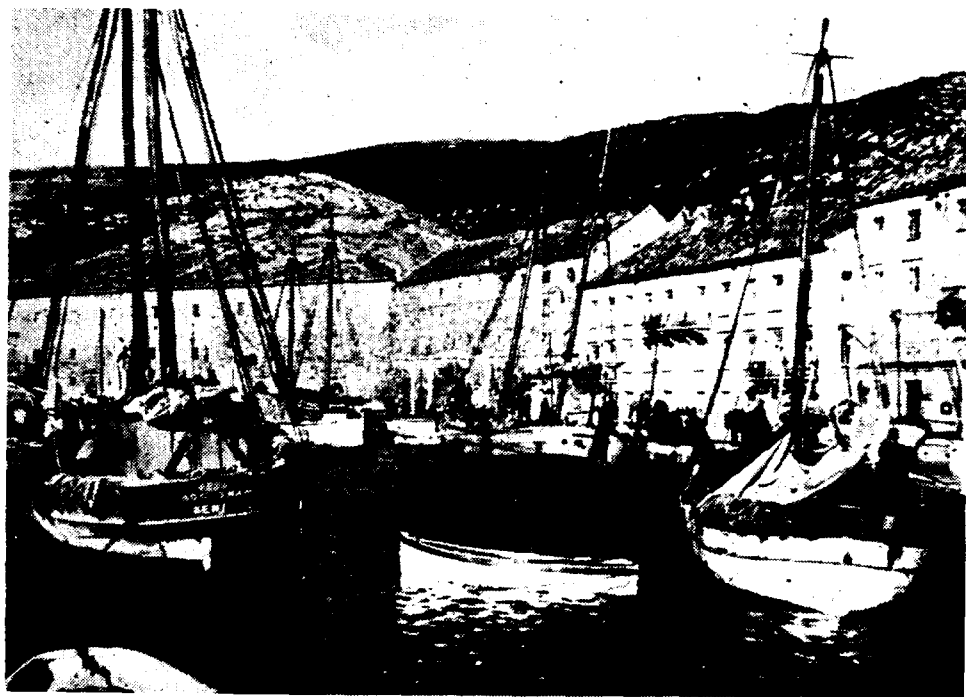
Sl. 113. — Senjska obala u ledu — jedan zimski dan oko god. 1929.

Sl. 114. — Usidreni bark u senjskoj luci odoljeva naletima bure (oko god. 1920)

Sl. 115. — Pogled na senjsku luku od Dige (oko god. 1930)

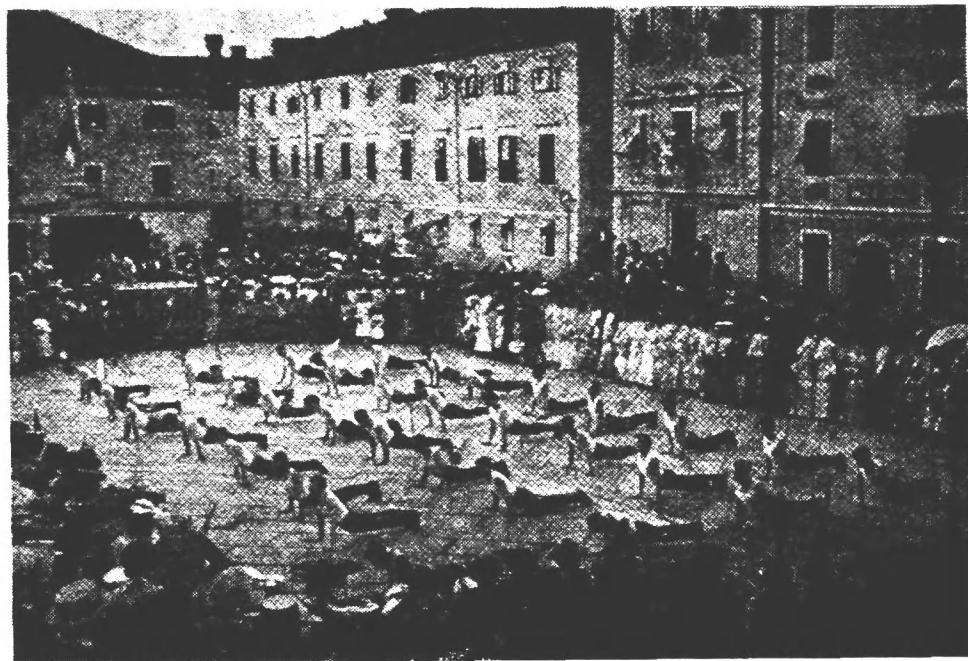
Sl. 116. — Brodovi u senjskoj luci (oko god. 1930)

Sl. 117. — Tipična senjska srednjovjekovna ulica tzv. Uskočka ulica (akvarel slikara Fedora Malančeca; 1957)

Sl. 118. — Jedan sajmenj dan u senjskoj luci (oko god. 1940)

Sl. 119. — Javna vježba Hrvatskog sokola u Senju (oko 1905) na Velikoj placi.

Sl. 120. — Jedan zimski dan na senjskoj obali (oko god. 1925)